

De Poppesteeg in de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd

Een archeologische begeleiding in de binnenstad van Delft

Delftse Archeologische Rapporten 111

Collecties

Erfgoed Delft

en omstreken

Beheer
Informatie
Presentatie

Colofon

ISBN 978-90-8890-157-7

© 2013 Erfgoed Delft en Omstreken

Delftse Archeologische Rapporten wordt uitgegeven door Erfgoed Delft en Omsterken in samenwerking met Sidestone Press, Leiden.

www.sidestone.nl

Sidestone bestelnummer SSP43500022

De Poppesteeg in de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd. Een archeologische begeleiding in de binnenstad van Delft.

DAR III - Jorrit van Horssen

Administratieve gegevens

Oprichtgever: Ontwikkelingscombinatie Tiemstra-Atrium B.V.
Binnenweide 3
5467 ML Veghel

Contactpersoon: Ir. J.S. Tiemstra

Bevoegde overheid: Gemeente Delft

Beheer documentatie: Archeologie Delft

Periode van uitvoer: oktober 2011 en mei 2012

Type onderzoek: Archeologische begeleiding protocol opgraven

Aanleiding: Nieuwbouw

Locatie: Poppesteeg nr. 1 t/m 5, gemeente Delft

Coördinaten: 84304 x 447166

Projectcode: DC154

CIS-code: 50109

Projectleider: tot november 2012 M. Kerkhof (MA), vanaf november 2012 drs. J.P.L. Bakx

Projectmedewerkers: B. Penning (MA), drs. M. Rijkers, L. Bekkers en M. Kerkhof (MA)

Status: Definitieve versie, maart 2013

Autorisatie:

drs. J.P.L. Bakx

Samenvatting

In opdracht van Ontwikkelingscombinatie Tiemstra-Atrium B.V. heeft Archeologie Delft in mei 2012 in een plangebied aan de Poppesteeg te Delft een archeologische begeleiding protocol opgraven uitgevoerd. Het plangebied bestaat uit twee deelgebieden. Deelgebied 1 bevindt zich aan de Westvest zijde, waarbij de nieuwbouw tot 2,8 m onder maaiveld wordt onderkelderd. Deelgebied 2 ligt aan de Poppesteeg en zou ten behoeve van de nieuwe fundering tot ongeveer 0,8 m worden ontgraven.

Tijdens het onderzoek aan de Poppesteeg zijn 51 archeologische sporen zoals muren, beer- en waterputten, (mest)kuilen en greppels aangetroffen. Op het hoogste niveau bevonden zich de resten van funderingen van verschillende gebouwen uit verschillende perioden. De funderingen waren echter voor een groot deel verstoord, waardoor geen duidelijk beeld kan worden verkregen van de oorspronkelijke bebouwing. De aangetroffen sporen en vondsten zijn chronologisch in vijf hoofdfasen onder te verdelen, die dateren van de 13^e eeuw tot in de 19^e eeuw.

Inhoudsopgave

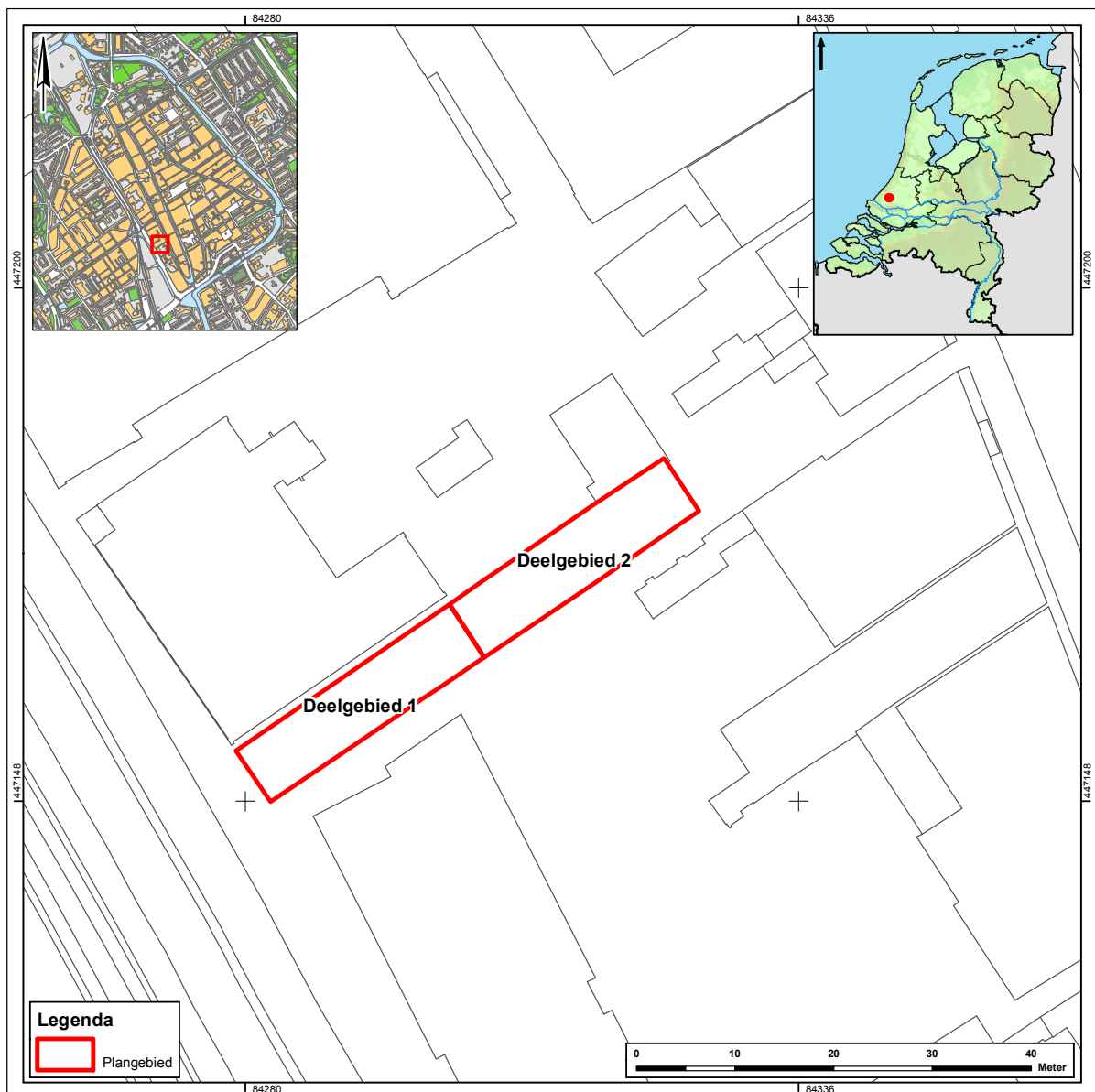
3	Samenvatting
7	1 Inleiding
11	2 Bureauonderzoek
	2.1 Landschappelijke achtergrond
	2.2 Historische achtergrond
	2.3 Archeologische achtergrond
19	3 Werkwijze
21	4 Sporen
	4.1 Bodemopbouw
	4.2 Muren
	4.3 Beerputten
	4.4 Waterputten
	4.5 Mestkuilen
	4.6 Kuilen
	4.7 Greppels
27	Bijlage 4.1 Allesporenkaart
29	5 Vondsten
	5.1 Aardewerk en glas
	5.2 Bouwmateriaal
	5.3 Hout
	5.4 Papier
	5.5 Leer (M. Rijkelijkhuizen)
	5.6 Metaal (B. Wessels)
	5.7 Botanisch onderzoek
45	Bijlage 5.1 Deventer systeem
47	Bijlage 5.2 Aardewerkcatalogus
53	Bijlage 5.3 Botanisch onderzoek
57	6 Conclusies
	6.1 Synthese
	6.2 Beantwoording onderzoeksvragen
67	Bibliografie
69	Overzicht van afbeeldingen, tabellen & bijlagen

1 Inleiding

Archeologie Delft heeft in mei 2012 een archeologische begeleiding protocol opgraven uitgevoerd aan de Poppesteeg in Delft. De aanleiding voor het onderzoek vormt de bouw van studentenhuysvesting in het plangebied door de Ontwikkelingscombinatie Tiemstra-Atrium B.V.. Het plangebied bestaat uit twee deelgebieden (zie afbeelding 1.1). Deelgebied 1 ligt aan de zijde van de Westvest. Hier wordt de nieuwbouw onderkelderd tot een diepte van 2,8 meter onder maaiveld (-Mv). Deelgebied 2 ligt aan de Poppesteeg en wordt niet onderkelderd. Hier wordt tot ongeveer 80 cm -Mv ontgraven.

Het plangebied is gelegen op het perceel Westvest nr. 31 en Poppesteeg nr. 1 tot en met 5 (afbeelding 1.1).

Afbeelding 1.1: locatie van het plangebied.

Het perceel aan de Poppesteeg is op de archeologische beleidskaart van de Gemeente Delft gelegen in een gebied met een hoge archeologische verwachting. Voor dit gebied wordt in de 'Voorschriften bestemmingsplan binnenstad' bepaald dat bij bodemingrepen dieper dan 30 cm een archeologisch onderzoek verplicht kan worden gesteld. Omdat de geplande bouwactiviteiten de ondergrond hier dieper verstoren en op het perceel archeologische resten zijn te verwachten heeft de gemeente Delft het laten uitvoeren van een archeologisch onderzoek verplicht gesteld.

In april 2009 heeft Archeologie Delft een Programma van Eisen (PvE) opgesteld voor het archeologisch onderzoek. In het PvE is vastgelegd dat het archeologisch onderzoek wordt uitgevoerd tot maximaal de diepte van de bouwput. Een uitzondering hierop is als dieper gelegen muurresten, die de nieuwbouw in de weg zitten, moeten worden verwijderd. De uitvoering van het veldwerk dient te gebeuren in overleg met de opdrachtgever en de uitvoerder van bouwwerkzaamheden.

Het onderzoek dient aan te sluiten bij de Delftse onderzoeksagenda¹, waarin vragen zijn opgenomen met betrekking tot de volgende thema's: Romeinse tijd, pre-stedelijke en vroeg-stedelijke nederzetting, relatie van Delft met zijn omgeving, perceelontwikkeling, bebouwing, ambachtelijke activiteiten, materiele cultuur en verdedigingswerken.

Voor het onderzoek zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

Romeinse tijd

1. Liggen er (delen van) boerenerven uit de Romeinse tijd in het plangebied? Hoe zag de indeling van het erf en of de erop staande gebouwen eruit?
2. Bestaat er een relatie tussen de erven en het verkavelingssysteem?
3. Is er een grafveld of zijn er graven aanwezig? Zo ja, wat is de sexe, leeftijd, gezondheid en de sociaaleconomische positie van de overledene(n) geweest?
4. Welke methoden en technieken van waterbeheersing (door middel van de percelering, duikers, et cetera) zijn er gebezigd?
5. Wat is de aard, omvang, diversiteit, locatiekeuze en betekenis van diverse *off-site* elementen, zoals kuilenclusters en kringgreppels?

Pre-stedelijke en Vroeg-stedelijke nederzetting

1. Waaruit bestaat de infrastructuur van de pre-stedelijke en vroeg-stedelijke nederzetting? Hoe sluit deze aan op aan op de infrastructuur in het buitengebied?
2. Zijn er aanwijzingen dat belangrijke wegen in het pre- of vroeg-stedelijk gebied aansluiten op de lanen in het buitengebied die leiden naar kasteelcomplexen?
3. Zijn er sporen van agrarische percelering aanwezig?
4. Hoe zag het landschap er in het pre-stedelijke en vroeg-stedelijke fase uit?

Relatie stad Delft met de omringende omgeving

1. Welke verbindingen had de vroeg-stedelijke nederzetting met het omringende gebied aan de westzijde, waar lagen de verbindingswegen voor de aanleg van de gracht en hoe waren ze geconstrueerd?

Perceelontwikkeling in de binnenstad

1. Wat is de maatvoering van de agrarische percelering aan de westzijde van Delft?

¹ Bult 1992, 101-105; Bult 2002, 60-66

2. Wat is de maatvoering van de (vroeg-)stedelijke percelering aan de westzijde van Delft?
3. In hoeverre sluit de (vroeg-)stedelijke percelering aan op de agrarische percelering, of is er sprake van een compleet nieuwe landverdeling?
4. Wanneer vindt er een verdere opsplitsing plaats in individuele huiskavels, en in welke vorm gebeurt dit?

Bebouwing

1. Stond er bebouwing op deze plek? Wanneer is deze bebouwing ontstaan? Gaat het daarbij om steenbouw of om houtskeletbouw op een stenen fundering?
2. Is de bebouwing na de stadsbrand hersteld en zo ja, werd er gebruik gemaakt van de oude funderingen? Vanaf wanneer dateert deze bebouwing? Wanneer is dat gebouw gesloopt?
3. Wat waren de afmetingen van de bebouwing in de verschillende fasen?
4. Waren er vloeren in het gebouw aanwezig? Waaruit bestonden deze? Werden de vloeren een of meerdere malen opgehoogd? Zo ja, op welk niveau lagen de vloeren in welke periode? Waar lag de haard in huis? Is deze in de loop van de tijd verplaatst? Waar naartoe?

Omvang, spreiding en karakter van ambachtelijke activiteiten

1. Kan er op basis van in de stadsbuitengracht gestort afval een indicatie worden gegeven waar welke ambachtelijke activiteiten werden vervuld?

Materiële cultuur van de stad door de eeuwen heen

1. Weerspiegelt het afval in kuilen, greppels en beerputten economische activiteiten die op de percelen werden beoefend?
2. Weerspiegelt het afval in kuilen, greppels en beerputten de sociale of economische positie van de bewoners die op de percelen woonden?
3. Bestaat er een relatie tussen de dump van afval in de beerputten en de aanwezigheid van bepaalde ambachten?

Verdedigingswerken

1. Wanneer heeft Delft een begin gemaakt met de aanleg van een stadsbuitengracht, stadswal, stadspoorten en waltorens? Werden al deze elementen gelijktijdig aangebracht of is er sprake van gefaseerde toevoegingen? Waar lagen deze verdedigingswerken?
2. Hoe rigoureuus zijn de sloopplannen van Aelbrecht van Beieren van 1359 uitgevoerd?
3. Hoe snel zijn de verdedigingswerken na 1394 weer hersteld? Werden ze op dezelfde plek aangelegd of zijn er veranderingen aangebracht in de ligging van het verdedigingssysteem?
4. Hoe zagen de middeleeuwse verdedigingswerken er uit en op welke wijze waren ze geconstrueerd?

2 Bureauonderzoek

2.1 Landschappelijke achtergrond

De geschiktheid van een locatie voor bewoning werd in het verleden in grote mate bepaald door de landschappelijke ligging. Een ideale vestigingsplaats lag droog, maar was wel gelegen in de nabijheid van open water en met voldoende mogelijkheden voor landbouw. De geologie, de opbouw van natuurlijke bodemlagen, geeft inzicht in het ontstaan en uiterlijk van landschappen in het verleden. De geologische lagen zijn ingedeeld in een lithostratigrafie per type landschap en periode van ontstaan.¹

Het huidige landschap heeft zich gevormd in het holoceen, de periode na de laatste ijstijd, vanaf 9500 v. Chr. Het pleistocene dekzand, dat in de ijstijd was ontstaan, raakte door een stijgende grondwaterspiegel begroeid met een moeras waarin het Basisveen werd gevormd. Vanaf 4000 v. Chr. werd het gebied overstroomd door de zee als gevolg van de stijgende zeespiegel. Op het basisveen werden in een Waddenzee-achtig gebied klei en zand afgezet in getijdenkreken, het Laagpakket van Wormer. Rond 3200 v. Chr. werd dit proces van sedimentatie afgeremd door de vorming van de strandwallen aan de kust en de verzanding van de riviermondingen. Het gebied achter de strandwallen kon niet meer ontwateren en er ontstond opnieuw een moeras, het Hollandveen. Dit Hollandveen ligt in de regio plaatselijk nog aan het oppervlak. Echter in de kustgebieden werden de strandwallen door geregelde stormen weggeslagen, waardoor de zee uiteindelijk via de Maasmonding het binnenland in kon stromen. In het Hollandveen ontstonden grote getijdegeulen die door de werking van eb en vloed werden gevuld met zand en klei. De geulafzettingen op het veen worden tot het Laagpakket van Walcheren gerekend. Het Laagpakket van Walcheren is in drie perioden afgezet: de Hoekpolder laag tussen 1500 en 1000 v. Chr., de Gantel Laag tussen 500 en 200 v. Chr. en de Laag van Poeldijk in het midden van de 12^e eeuw na Chr..

Het plangebied ligt op de overgang van geul- en dekafzettingen van de Gantel Laag.² De geulafzettingen bestaan uit klei met zandlagen. De dekafzettingen buiten de geulen bestaan uit zware klei. De Gantel Laag is van grote invloed op het landschap in de Romeinse tijd en de Middeleeuwen geweest. De stad Delft is ontstaan op een zandige en relatief hooggelegen restgeul van de Gantel. In het plangebied komen de geulafzettingen vooral aan de kant van de Oude Delft voor, de kleidekafzettingen liggen meer naar in het westen.

Op de top van de geulafzettingen van de Gantel Laag manifesteert zich in de omgeving vaak een donker blauwgrijze, humusrijke kleilaag, die op bodemkundige kaarten met de naam woudgronden wordt aangeduid.³ Deze laag duidt op een vegetatiehorizont in de top van de afgezette klei, of is de minerale neerslag van een veenlaag boven deze klei. Deze horizont is gevormd voor, tijdens of na de Romeinse tijd, maar geeft in ieder geval het niveau aan dat in de Romeinse tijd als loopvlak werd gebruikt. Op de plaats waar nederzettingen hebben gelegen is deze laag vaak donker grijs en vuiler. De laag is later afgedekt geraakt door middeleeuwse ophogingen.

2.2 Historische achtergrond⁴

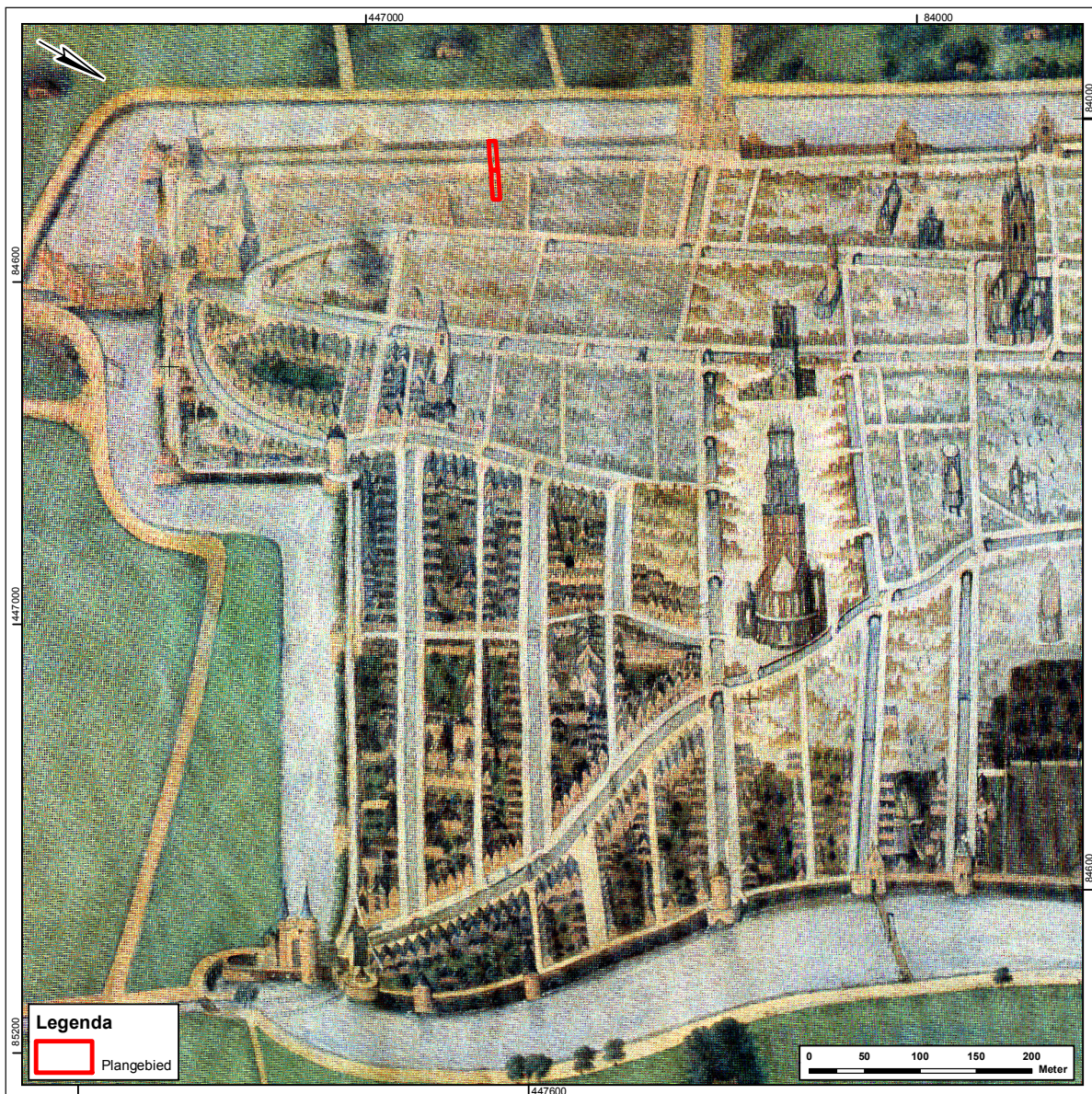
De Westvest en de Poppesteeg maken sinds de stadsuitbreiding van 1355 onderdeel uit van de stad Delft. De Poppesteeg wordt voor het eerst vermeld in 1561 als 'Poppesteegh'.⁵ Onduidelijk is of de straat is vernoemd naar één van de

² In aangepaste vorm overgenomen uit Bult 2009.

³ Van Liere 1948, 24.

⁴ In aangepaste vorm overgenomen uit Bult 2009.

⁵ GAD, parochiekerken voor 1572, inv. nr. 617.

bewoners uit de steeg, Poppe genaamd, of naar een bewoner met het beroep van poppenmaker.⁶ De Westvest werd voor het eerst in het begin van de 20^e eeuw genoemd, nadat in 1928 de vestingwal ten behoeve van de aanleg van de trambaan werd afgegraven.⁷ Deze vestingwal was in de periode na 1355 opgeworpen. Het is nog steeds te zien dat het straatniveau in de Poppesteeg in de richting van de Westvest oploopt.

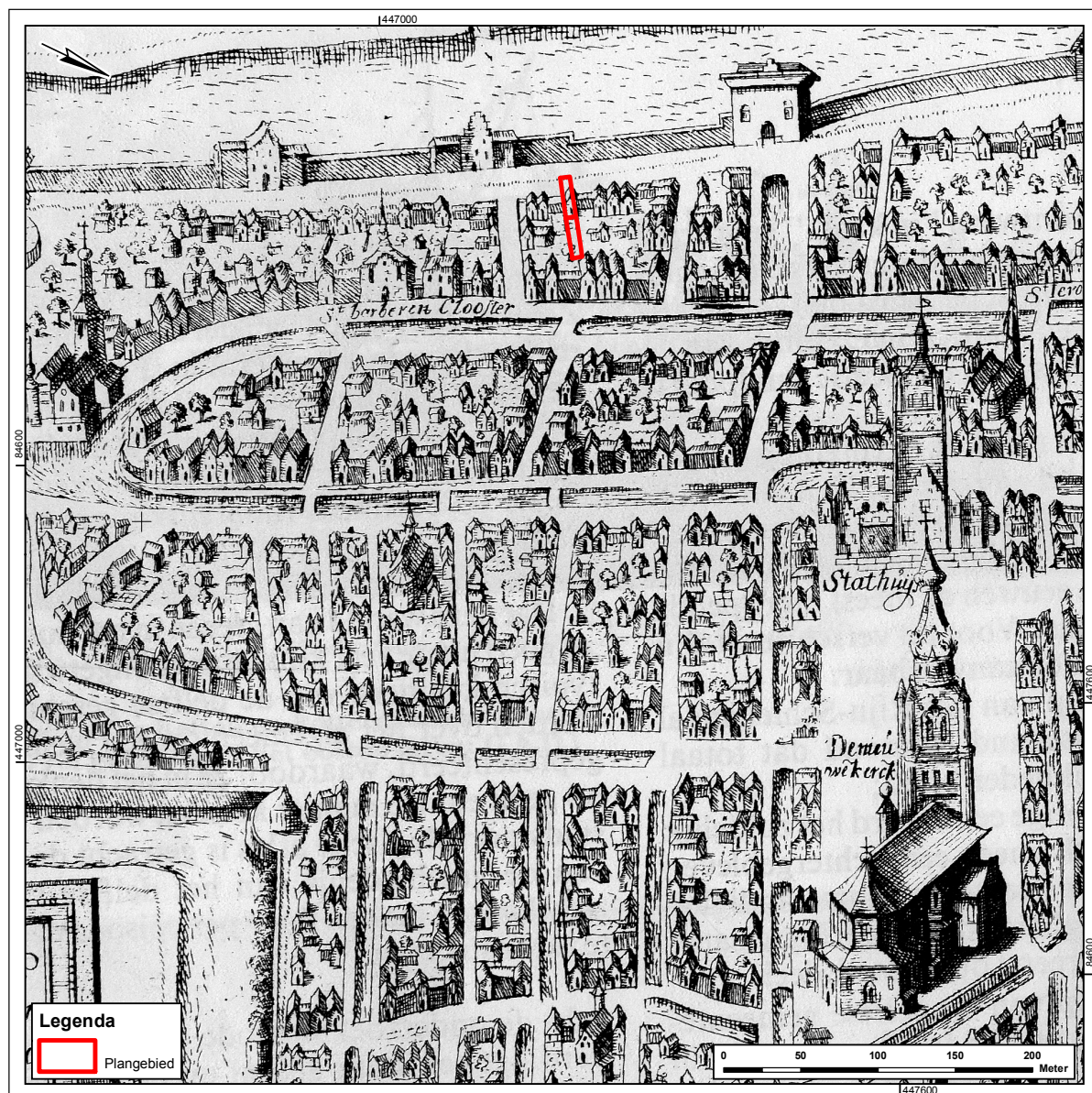
Stadsplattegronden vanaf de 16^e eeuw maken duidelijk dat de Poppesteeg een steeg was waar langs beide zijden bebouwing voorkwam. Deze steeg liep van de Oude Delft tot aan de westelijke verdedigingswal, vlak bij de Zeelandse toren. Het gebied zal tot het in 1355 bij de stad werd ingelijfd een agrarische bestemming hebben gehad, waarschijnlijk als weiland. Mogelijk behoorde het tot het grondbezit van de Van der Mades.

Na de aanleg van de stadswal, kort na 1355, ontstonden nieuwe percelen tussen de Oude Delft en de Westvest. Het plangebied werd het achterterrein van de percelen Oude Delft 77 en 79.

Afbeelding 2.1: de Poppesteeg op het schilderij van de stadsbrand uit 1536.

⁶ Van der Krogt 2000, 202.

⁷ Van der Krogt 2000, 274.

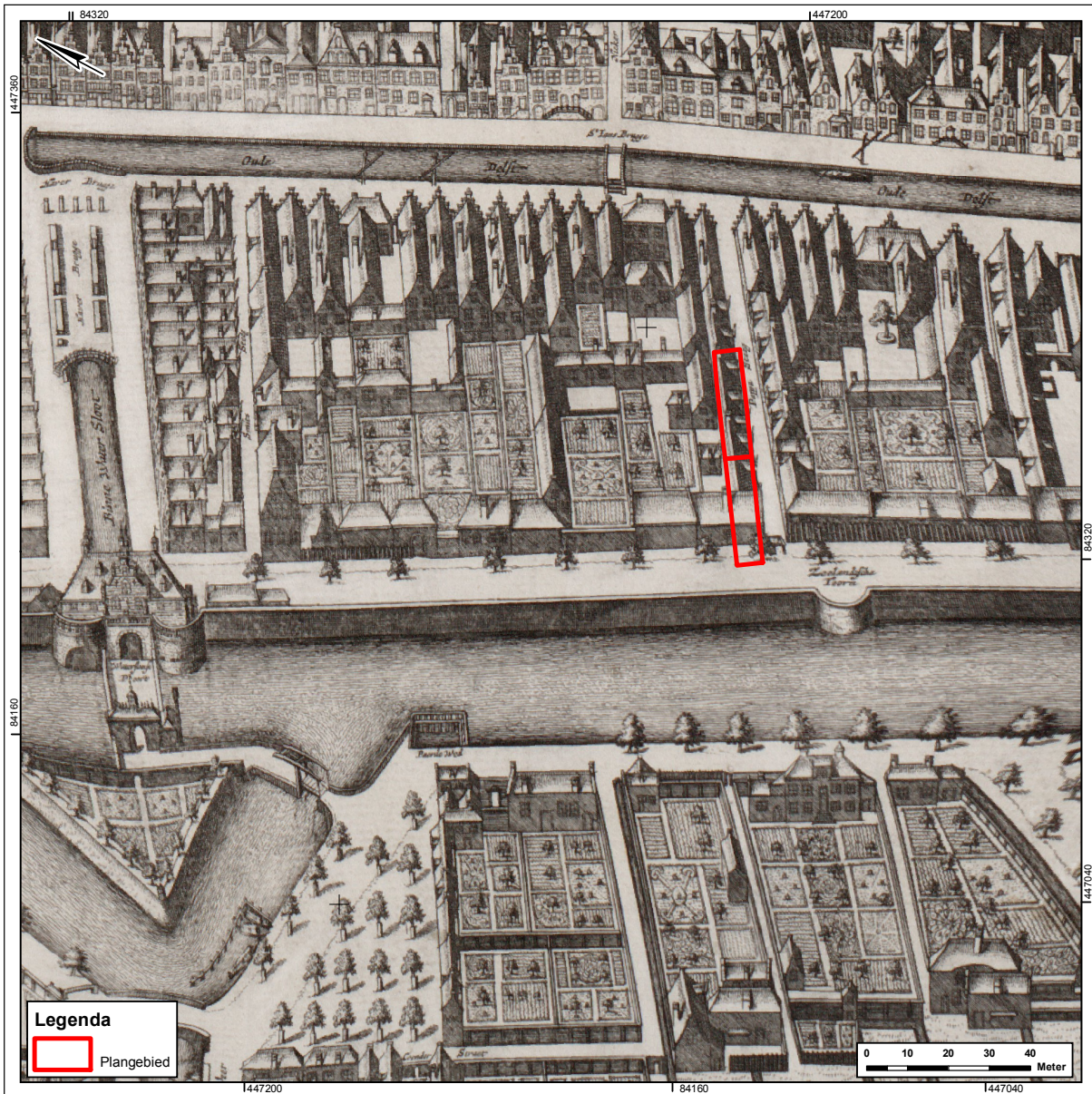
Afbeelding 2.2: de Poppesteeg op de historische kaart van Guicciardini uit 1567.

Het schilderij van de stadsbrand van 1536 laat zien dat het plangebied in het gebied ligt waar de stadsbrand de huizen in de as heeft gelegd. Langs de noord- en zuidzijde van de Poppesteeg zijn de contouren geschilderd van ruïnes van huizen die daar tot aan de stadsbrand stonden. Het binnenterrein achter de bebouwing was op enkele gebouwen na onbebouwd (afbeelding 2.1).

Uit de kaart van Guicciardini blijkt dat het plangebied in ieder geval in 1567 weer bebouwd was. Mogelijk stonden ook op het binnenterrein enkele gebouwen (afbeelding 2.2).

Ook op de Kaart Figuratief uit 1675 is het plangebied langs de noordzijde van de Poppesteeg geheel bebouwd. Voor de gebouwen aan de Poppesteeg staat een pand met zijn lange zijde evenwijdig aan de Westvest (afbeelding 2.3).

Op de kadastrale kaart van 1832 zijn in het plangebied 7 gebouwen weergegeven in een aaneengesloten rij, de percelen 531 tot en met 538. De percelen 531, 532 en 533 (van oost naar west) waren eigendom van de erven van Marinus Johannes Logger en respectievelijk in gebruik als achterhuis, patentoliefabriek

en koffiesiroopfabriek. Patentolie was een fijne oliesoort die werd gewonnen uit raapzaad en werd gebruikt voor olielampen. De percelen 535 tot en met 538 (genummerd van west naar oost) waren eigendom van de kaarsenmaker Johannes van der Sman en in gebruik als woning, werkplaats en twee pakhuizen. Op de kaart (afbeelding 2.4) ontbreekt het gebouw langs de Westvest en lijken ook één of meerdere pandjes langs de Poppesteeg gesloopt. Deze gebouwen zullen tussen 1675 en 1832 zijn gesloopt.

Afbeelding 2.3: de Poppesteeg op de Kaart Figuratief uit 1675.

Historisch onderzoek naar de percelen ter plaatse van het huidige IHE (Westvest 7) heeft opgeleverd dat hier in de tweede helft van de 16^e eeuw vier brouwerijen naast elkaar waren gevestigd aan de Oude Delft.⁸ De percelen waren door hun ligging tegen de stadswal zeer diep (95m) en daarom geschikt voor een bedrijfstak die veel ruimte nodig had, zoals het brouwen van bier. De percelen achter de panden aan de Oude Delft werden gebruikt voor bedrijfsgebouwen als gerst- en bierkelders, pakhuizen, koetshuizen en stallen. De brouwerijen bleven tot in de 18^e eeuw bestaan. Na het vertrek van de brouwerijen kwamen de percelen in handen van verschillende patriciërs die aanzienlijke

⁸ Bult 1992b, 20-24.

Afbeelding 2.4: de Poppesteeg op de kadasterkaart van 1832, met de percelennummers.

verbouwingen aan de panden aan de Oude Delft lieten uitvoeren.⁹ In 1828 werden twee van de panden door het rijk gekocht voor de huisvesting van een officiersopleiding. Al in 1842 werd het pand doorverkocht voor de vestiging van de Koninklijke Academie, de voorloper van de TU Delft.

2.3 Archeologische achtergrond

Westvest 11 (nu Westvest 12 tot en met 27)

In 1994 kon bij de aanleg van een parkeergarage aan de Westvest 11 het vlak op de bodem van de bouwput gedocumenteerd worden op -1,8 m NAP.¹⁰ In het vlak was een groot aantal kuilen aanwezig. Daarnaast zijn enkele greppels, putten en muren aangetroffen.

Eén van de muren liep noordwest-zuidoost dwars over de onderzochte percelen en aangrenzende percelen. Aan de westkant van de muur bevonden zich vrijwel geen sporen. Aangenomen wordt dat de muur de begrenzing was van het grondlichaam van de laat-middeleeuwse stadswal, de zogenaamde keer-

⁹ Bult 1994, 26.

¹⁰ Bult 1996, 97-99.

muur. Langs de keermuur liep een sloot voor het afwateren van de stadswal. De sloot was gedeeltelijk voorzien van een beschoeiing en liep eveneens door over de naastgelegen percelen.

Afbeelding 2.5: allesporenkaart Westvest 11 (1994), Westvest 7 IHE (1996) en Poppesteeg (2012).

De keermuur bestond uit drie delen: een noordelijk deel van gele stenen van 20x10x4 cm groot, een middendeel van helder rode stenen van 26-27x12x5 cm, waarin enkele spaarbogen waren toegepast en een zuidelijk deel van helder rode bakstenen van 21x10x4,5 cm. Dit deel van de muur loopt door onder de zuidelijke grens van de opgraving. De onderkanten van de drie muurdelen liggen op respectievelijk -1,20, -1,50 en -1,58 m NAP.

In het zuidelijk deel staat één meter uit de keermuur een parallelmuur met een zijmuur naar het oosten. De muur bestaat uit gele en rode stenen van 20,5x10x5 cm. De muur is gedeeltelijk dieper aangelegd en heeft aan de buitenzijde (west en noord) versnijdingen. De bovenzijde ligt op -0,68 NAP, de onderzijde lag dieper dan -1,95 NAP. De muur ligt gedeeltelijk over de afwateringssloot langs de wal.

In het midden van het terrein lagen de onderkanten van enkele beer- en waterputten uit de 16^e en 17^e eeuw. De resten van de bebouwing waren voor het onderzoek al verwijderd door de aannemer.

De kuilen op het terrein bevonden zich alleen ten westen van de keermuur. Ze waren rechthoekig van vorm met een maximale lengte van 4 m. De vulling bestond voornamelijk uit mest. Op basis van het aardewerk konden de kuilen vanaf het midden van de 14^e eeuw worden gedateerd.

Drie zuidwest-noordoost georiënteerde sloten waren de enige sporen die doorliepen onder de stadswal en moeten van voor de aanleg van de stadswal na 1355 zijn. De noordelijkste en zuidelijkste greppel hadden een tussenafstand van 17 m en hebben deel uitgemaakt van de pre-stedelijke verkaveling van het gebied.

Westvest 7 IHE

Bij een grote opgraving ter plaatse van Westvest 7, het IHE-gebouw, was de situatie vrijwel vergelijkbaar.¹¹ De oudste middeleeuwse sporen waren enkele zuidwest-noordoost georiënteerde sloten. De sloten werden doorsneden door een 4 m brede sloot over meerdere percelen, de afwateringssloot van de stadswal. Aan de stadszijde van de wal bevonden zich tientallen rechthoekige mestkuilen uit de 14^e en 15^e eeuw. De kuilen waren gelegen op de achterzijde van de percelen aan de Oude Delft. Vanaf het midden van de 15^e eeuw werden de percelen geleidelijk volgebouwd en werden er vele water- en beerputten aangelegd. De achterterreinen werden ontsloten door de aanleg van de Smitsteeg. Het oudste gebouw aan de steeg, uit de 15^e eeuw, lag hier in de lengte langs en had een lengte van 13,4 m en was 7,6 m breed.

Behalve de sporen uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd werden aan de westkant van de opgravingsput enkele greppels uit de Romeinse tijd aangetroffen.

¹¹ Bult 1992b, 35-39.

3 Werkwijze

Het archeologisch onderzoek is uit gevoerd op 14 en 17 oktober 2011 en van 23 tot en met 31 mei 2012 door de archeologen M. Kerkhof, B. Penning, M. Rijkers. De bouwput werd ontgraven door een kraan van de aanenemer.

Bij aanvang van het project bleek er geen afstemming te zijn van de verschillende werkzaamheden op het terrein, ondanks het feit dat dit in het Programma van Eisen was vastgelegd. Hierdoor was er in de planning voor het ontgraven en afvoeren van de grond geen rekening gehouden met de tijd voor het archeologisch onderzoek. In overleg met de aannemer heeft het archeologisch onderzoek nog zo goed als mogelijk kunnen plaatsvinden.

Het terrein werd van achter naar voren (oost naar west) in één keer tot op bodem van de bouwput ontgraven. Door deze werkwijze was het niet mogelijk om vlakken aan te leggen. De grondsporen konden alleen worden ingemeten direct nadat ze door de machine waren ontgraven. Het schoonmaken, fotograferen en documenteren van sporen was alleen mogelijk als het ontgraven stil lag. De sporen zijn ingetekend met een total station. De vondsten zijn zoveel mogelijk per spoor verzameld en geadmineistreerd in het databaseprogramma Odile op een veldcomputer. Een gevolg van de ontgravingswijze is dat veel sporen niet volledig zijn ingetekend en gedocumenteerd. Ook de onderling relaties tussen de sporen waren vaak niet vast te stellen.

Deelgebied 1, put 1, is ontgraven tot circa 80 cm -Mv. De put had een omvang van 154 m². Deelgebied 2, werkput 2, is tot 2,80 -Mv ontgraven en had een omvang van 229 m².

Afbeelding 3.1: het veldwerk.

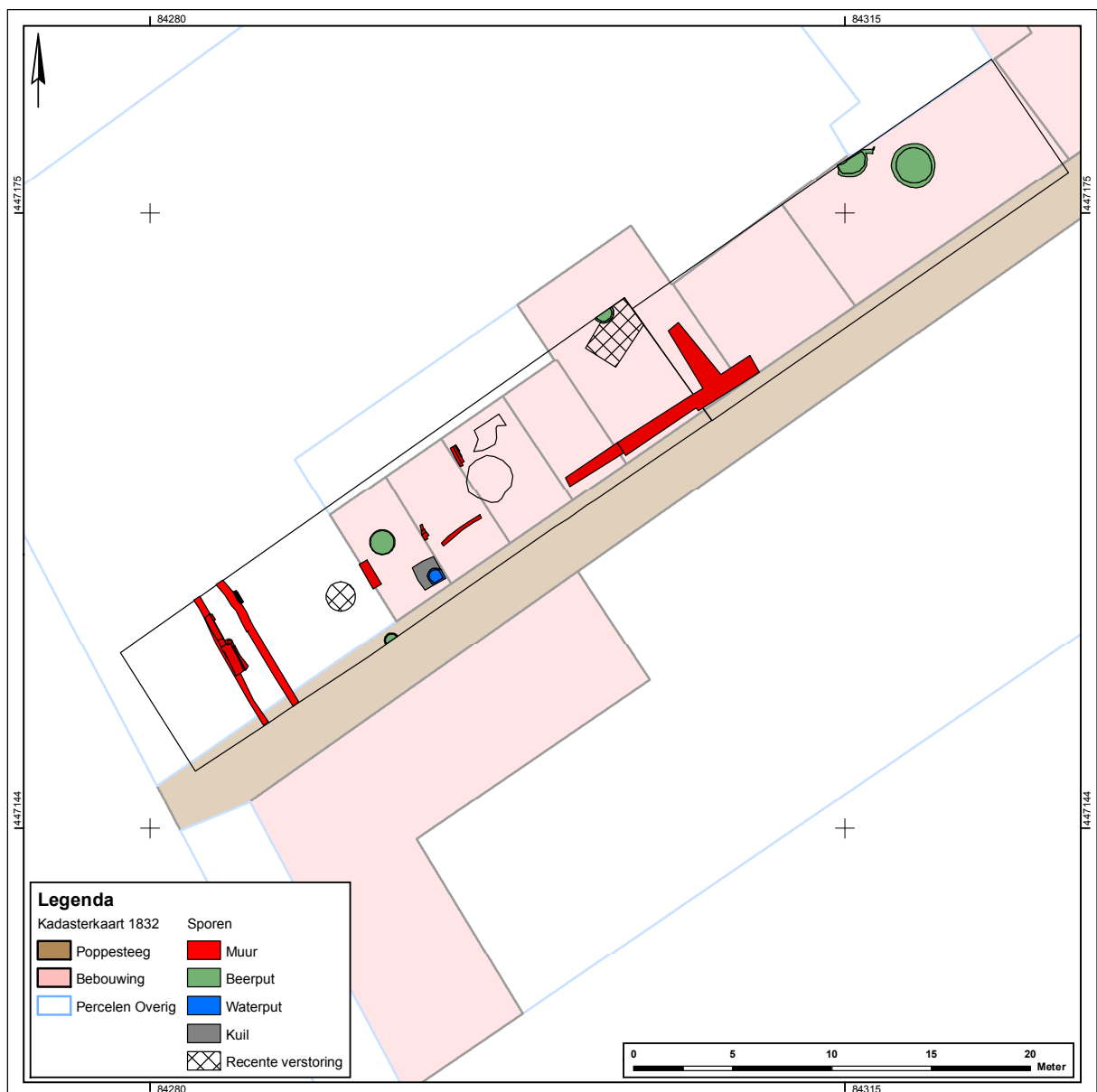
4 Sporen

Tijdens het onderzoek zijn 56 spoornummers uitgedeeld. Hiervan zijn er 3 gebruikt voor het aanduiden van bodemkundige lagen, 2 voor recente verstoringen en 51 voor archeologische sporen zoals muren, beer- en waterputten en mestkuilen (zie bijlage 4.1).

4.1 Bodemopbouw

Door de aanwezigheid van damwanden en rommelige wijze van ontgraven door de aannemer was het niet mogelijk om profielen te documenteren. De bodem van de bouwput van het zuidelijke bouwdeel lag ongeveer op de top van de natuurlijke ondergrond.

Afbeelding 4.1: alle aangetroffen muren en putten weergegeven op de kadasterkaart van 1832.

4.2 Muren

In vlak I zijn de resten van funderingen van verschillende gebouwen uit verschillende perioden aangetroffen. De funderingen waren echter voor een groot deel verstoord waardoor geen duidelijk beeld kan worden verkregen van de oorspronkelijke bebouwing.

Muur S2 is een ZW-NO georiënteerde muur die over een lengte van 8 m bewaard is gebleven. De muur had een getrapte fundering met aan de basis een breedte van 80 cm. Het metselwerk was van rode, oranje/geel gemêleerde bakstenen van 21x10,5x4 cm groot. Dit steenformaat is in de 15^e eeuw te dateren.¹² De onderkant bevond zich op –1,80 NAP. Het verlengde van de muur in zuidwestelijke richting was over tenminste 2 meter weggebroken, maar kon nog wel als uitbraaksleuf worden gedocumenteerd (S3). Halverwege de muur bevond zich een dwarsmuur in noordwestelijke richting met een lengte van 3,40 meter. Een tegenhanger van de muur is niet aangetroffen maar deze kan zich net buiten de putwand aan de noordkant hebben bevonden. Het 15^e eeuwse pand dat bij de opgraving aan de Westvest 7 langs de Smitsteeg werd gevonden had een breedte van 7,6 m, terwijl de put aan de Poppensteeg een breedte van 7,5 m heeft.

De sporen S4 tot en met S9 (afbeelding 4.2) waren sterk gefragmenteerde losse stukken muur. Ze moeten deel hebben uitgemaakt van diverse licht gefundeerde gebouwen. Door de fragmentatie zijn ze niet meer tot een gebouw te reconstrueren. De muurstukken zijn op basis van de formaten van de gebruikte bakstenen na het midden van de 16e eeuw te dateren. De ligging van de muurstukken S6, S7, S8 en S9 komt redelijk overeen met de muren van de percelen 535 en 536 op de kadasterkaart van 1832. Echter de verschillende gebruikte steensoorten sluiten uit dat ze tot één bouwphase behoren.

¹² Ter Kuile 1937, Berends 1989.

	Steenformaat in cm	Kleur
S4	17X8X3	geelbruin
S5	18x9x3,5	gemeleerd oranje-rood
S6	18,5X9X4,5	gemeleerd oranje-rood
S7	17x8,5x3	geel, bleekrood
S8	17x8,5x3	gemeleerd oranje-rood
S9	16x7,5x3,5	oranjerood

Tabel 4.1: gemiddelde steenformaten en kleur van de gedocumenteerde muurdelen.

Afbeelding 4.2: muur S9, foto richting het westen.

Afbeelding 4.3: muur S51, foto richting het westen.

De gebouwen waarvan de muren S4 en S5 onderdeel uitmaakten waren in 1832 al gesloopt. Op de Kaart Figuratief uit 1675 staan op de hoek van de Poppesteeg en de stadswal nog wel gebouwen weergegeven.

Muur S51 is een 2,9 m lange noordwest-zuidoost georiënteerde muur (afbeelding 4.3). In de noordelijke richting loopt de muur door onder de perceelsgrens met Westvest 28, in zuidelijke richting lijkt de muur te zijn weggebroken. De gebruikte stenen waren rood/geel gemêleerd met een formaat van 21,5x10,5x5 cm. Stenen met vergelijkbare formaten werden in de eerste helft van de 15^e eeuw gebruikt voor delen van de Oude en de Nieuwe kerk in Delft.¹³ De bovenkant van de muur lag op circa -1,20 m NAP. De muur had een breedte van 42 cm, en vertande aan de oostelijke zijde vanaf -1,9 m NAP met 7 vertandingen. De onderkant lag op -2,30 m NAP. De muur was in het midden gedeeltelijk gescheurd en verzakt. De muur ligt in het verlengde van een muur gevonden aan de Westvest 11. Deze muur was gebouwd van een ander, maar wel vergelijkbaar baksteenformaat, en was dieper dan 1,95 m NAP gefundeerd.

Muur S52 loopt over de volle breedte van het perceel en loopt door onder de Poppesteeg en het perceel Westvest 28. De breedte van de muur varieerde van 23 tot 44 cm. De bovenzijde van de muur bevond zich op -1,0 m NAP, de onderzijde kon niet worden vastgesteld. Het baksteenformaat is 20,5x10x4,5-5 cm. Dit steenformaat werd in de tweede helft van de 15e en de eerste helft van de 16e eeuw gebruikt voor de bouw van verschillende huizen in Delft en voor delen in de Oude en Nieuwe Kerk.¹⁴

4.3 Beerputten

Op perceel 531 (zie afbeelding 4.1) zijn twee ronde beerputten aangetroffen. Eén van de putten lag maar voor de helft op het perceel (S1, afbeelding 4.4). De andere helft bevond zich op het perceel achter het pand Oude Delft nr. 81. De put was ovaal van vorm en had een breedte 1,80 meter en een diepte van 1,5 meter vanaf de onderkant van de koepel. De koepel van de put bestond uit twee kruisende ribben dwars over de put, met metselwerk ertussen. Aan de oostkant kwamen twee goten uit op de put: één op het perceel en één op het perceel achter de Oude Delft nr. 81. De put was gemetseld met gele stenen van 17x7,5x4 cm groot. De put stond op een hergebruikte plank van grove den. De plank heeft oorspronkelijk aan de zijanten met spijkers en een messing-en-groef-verbinding vastgezet aan andere planken. Op één zijde was een afdruk te zien van drie 14 cm brede balken met een tussenafstand van 30 cm. Waarschijnlijk was de plank oorspronkelijk een vloerplank en zijn

¹³ Ter Kuile 1937, Berends 1989.

¹⁴ Ter Kuile 1937, Berends 1989.

Afbeelding 4.4: beerput S1.

de afdrukken afkomstig van de kinderbalken die de vloer hebben gedragen. Om de plank geschikt te maken voor de waterput is één zijde rond gezaagd. De vulling bestond voor het grootste deel uit zand en puin. Alleen op de bodem lag nog een dunne laag beer. Uit de beerlaag zijn geen vondsten gekomen die de put kunnen dateren. Op grond van het metselwerk is de put niet nauwkeuriger dan van de 17e tot in de 19e eeuw te dateren.

De tweede put bevond zich meer naar het midden van het perceel (S10). De put was min of meer rond en had een diameter van 2,20 meter en een diepte van 2,10 meter. De koepel was niet meer aanwezig. De gebruikte bakstenen waren geel en 17x8x3 cm groot. De put was gefundeerd op een bijgezaagde plank van grove den. Op basis van de scherven aardewerk en glas uit de beerlaag blijkt dat de put in de 18^e en 19^e eeuw in gebruik is geweest.

De beerputten S1 en S10 hebben zich, zoals blijkt uit de kadasterkaart van 1832, in de eerste helft van de 19^e eeuw inpandig bevonden in het achterhuis van de erven Logger.

Op perceel 533 bevond zich tegen de noordelijke putwand een beerput (S21). Uit de vondsten blijkt dat de put in de 16^e en de 17^e eeuw in gebruik moet zijn geweest. Gelet op het in de put aangetroffen vondstmateriaal en de macrobotanische resten hadden de grbuikers een zekere welvaart (zie hoofdstuk 5 paragraaf 5.1.7, 36-37, en paragraaf 5.7, 45). De put was gemetseld van rode bakstenen van 18-18,5x8,5x4 cm groot. Als dit formaat wordt vergeleken met verschillende steenformaten uit gedateerde bouwfases van de Oude en de Nieuwe kerk in Delft zijn de stenen in de 16^e eeuw te dateren.¹⁵ Op de kadasterkaart van 1832 is te zien dat de put binnen het perceel was gelegen. Wellicht lag de put oorspronkelijk in de kleine uitbouw die is weergegeven op de stadskarten van 1567 en 1675. De bebouwing is echter op deze kaarten niet zeer betrouwbaar weergegeven.¹⁶

Op perceel 535 bevond zich een tonput (S38). De ton was van eikenhouten duigen met een hoepel van hazelaar. De ton had een diameter van 1,25 meter en een hoogte van tenminste 0,66 m. De ton had een beervulling maar bevatte geen vondsten zodat de put niet gedateerd kan worden.

4.4 Waterputten

Op in een hoek van perceel 535 bevond zich een stenen waterput (S34. afbeelding 4.5). De put lag in een hoek van een vierkante kuil van 1,25 bij 1,30 en had

¹⁵ Berends 1989.

¹⁶ Houtzager e.a. 1997, 194.

Afbeelding 4.5: waterput S34 in de vierkante kuil.

Afbeelding 4.6: coupe door de mestkuil S29.

een diameter van 75 cm. In de hoek van de kuil had de ronde put twee rechte zijden. Dit maakt het aannemelijk dat de put inpandig was gelegen. De put was gemetseld van bleek rode stenen van 18x8,5x4 cm groot en gele stenen van 17x7,5x3,5 cm. Uit de vulling van de put is een groot aantal waterkannen uit de 18e en 19e eeuw gekomen.

Eén bakstenen put lag in de steeg voor het perceel 535 (S46). De put had een diameter van 72 cm. De oorspronkelijke bovenzijde en onderzijde konden niet worden bepaald. Vanwege de geringe diameter was de put mogelijk als waterput gebouwd en pas in tweede instantie als beerput in gebruik genomen. De beerlaag in de put bevatte geen vondsten waardoor geen datering kan worden gegeven. De put was gemetseld met bakstenen van 18,5x9x4,5 cm en 17,5x8x4 cm groot.

4.5 Mestkuilen

In totaal zijn 21 kuilen gevuld met mest aangetroffen. De kuilen lagen verspreid over het gehele plangebied. Alleen in het zuidoostelijke deel, onder de stadswal, werd slechts één kuil aangetroffen. De meeste kuilen zijn min of meer rechthoekig van vorm en hebben een noordwest-zuidoost oriëntering. De afmetingen variëren van 80 bij 40 cm tot 600 bij 270 cm. Verschillende kuilen

oversnijden elkaar en enkele van de grote kuilen lopen door onder de Poppesteeg.

Uit vijf van de mestkuilen zijn vondsten gekomen. Mestkuil S17/18/19 kan met redelijke zekerheid in de eerste helft van de 14^e eeuw worden gedateerd. De kuilen S18 en S32 komen uit de tweede helft van de 14^e eeuw. S28 en S32 zijn met enige voorzichtigheid vanwege het geringe aantal vondsten, in de tweede helft van de 14^e en de 15^e eeuw te dateren.

4.6 Kuilen

Drie kuilen hadden niet de kenmerkende rechthoekige vorm van de mestkuilen, zodat ze vermoedelijk een andere functie hebben gehad. De kuilen waren na de middeleeuwen te dateren: S31 komt uit de eerste helft van de 16^e eeuw, S23 uit de 16e of 17e eeuw en S30 was niet nauwkeuriger dan in de 17e of 18e eeuw te dateren.

4.7 Greppels

Tussen de mestkuilen bevond zich een greppel gevuld met mest (S37). De greppel had een noordwest-zuidoost oriëntering en liep door buiten de putwanden. De breedte was 95 cm. De kuil kan op basis van één fragment wit steengoed in de eerste helft van de 14e eeuw worden gedateerd.

Een bredere sloot kon in het veld niet worden gedocumenteerd maar moet zich bevonden hebben aan de westzijde van een aangetroffen beschoeiing (S48/49). De beschoeiing was over een lengte van 2,30 m aanwezig. Waarschijnlijk is de 'kuil' S47 één van de vullingen van de sloot. De beschoeiing liep parallel aan de muren S51 en S52 en bestond uit ronde ingeslagen palen met een onderlinge afstand van 20 tot 45 cm, die een plank op zijn plek hielden. Twee bemonsterde palen (S48, S49) waren van wilgenhout en hadden een dikte van 14 en 17 cm. Een losse paal, circa 1,80 m ten westen van de beschoeiing (S53), was eveneens van wilgenhout met een dikte van 15 cm. De sloot heeft dan tussen de beschoeiingen een breedte van 2 m gehad. De paal is mogelijk het enige aangetroffen restant van de beschoeiing aan de overkant van de sloot. Ook bij de onderzoeken aan Westvest 11 en Westvest 7 werd een sloot aangetroffen aan de binnenzijde van de stadswal. De oostelijke beschoeiing van de sloot lag bij Westvest 11 evenals hier circa 3 m uit de keermuur. Spoor 47 is op basis van een fragment van een leren schoenzool in de 14e of 15e eeuw te dateren.

Bijlage 4.1 Allesporenkaart

5 Vondsten

5.1 Aardewerk en glas

Bij het onderzoek zijn in totaal 412 aardewerkscherven gevonden waarvan 71 uit de Late middeleeuwen en 337 uit de Nieuwe tijd. Van de scherven komen er 322 uit één waterput, 22 uit twee beerputten 40 uit 9 mestkuilen en 25 uit overige lagen en sporen.

Het aardewerk is gedetermineerd volgens het Deventer-systeem.¹⁷ De typecode's van de belangrijkste aardewerkvormen zijn in de tekst tussen haakjes achter de voorwerpen vermeld. De code's zijn als volgt opgebouwd: aardewerksoort-gebruiksvorm-typenummer. De verklaring van de afkortingen voor de aardewerksoort en de gebruiksvorm is opgenomen in bijlage 5.1.

5.1.1 Aardewerksoorten uit de Late middeleeuwen

In de 13^e eeuw traden grote veranderingen op in de economie door het ontstaan van steden. De steden trokken gespecialiseerde ambachtslieden aan, die een groot deel van de huisnijverheid uit de voorgaande eeuwen overbodig maakten. De mensen konden altijd alle benodigde spullen kopen in een nabijgelegen stad. Met de ambachtslieden verschenen ook gespecialiseerde pottenbakkers die grijsbakkend- en roodbakkend aardewerk vervaardigden. Het vormenspectrum van de pottenbakkers werd afgekeken van de producten uit de Maasvallei en de Vlaamse steden waar al aan het einde van de 12^e eeuw roodbakkend aardewerk werd vervaardigd.

Van de 13^e tot en met de 15^e eeuw verschenen in vrijwel alle Hollandse steden pottenbakkers. In Delft zijn bij een opgraving aan de Nieuwe Langedijk grote aantallen misbaksels gevonden van een pottenbakker uit het tweede kwart van de 14^e eeuw.¹⁸ Het vormenspectrum bestond in de 13^e en 14^e eeuw uit bakpannen, grappen (kookpotten op drie poten) en schenkkannen. De vormen werden zowel in grijsbakkend- als roodbakkend aardewerk uitgevoerd. Een belangrijk verschil tussen grijs- en roodbakkend aardewerk was dat het roodbakkende aardewerk bedekt kon worden met een laag loodglazuur, waardoor het minder poreus werd en door het gladde oppervlak beter schoongemaakt kon worden. Eerst werd het aardewerk nog zeer spaarzaam geglaazuurd vanwege de moeilijke verkrijgbaarheid van lood. In de loop van de 15^e en 16^e eeuw werd het voor een steeds groter deel voorzien van loodglazuur. De populariteit van het loodglazuuraardewerk leidde ertoe dat het grijsbakkende aardewerk al rond het midden van de 15^e eeuw niet meer werd gemaakt. De stedelijke pottenbakkers ontwikkelden in de 14^e en 15^e eeuw steeds meer specifieke gebruiksvormen als vuurstolpen, pispotten, olielampen, papkommen en vetvangers. Het roodbakkende aardewerk werd soms versierd met een 'slibversiering' van witbakkende klei.

Al vanaf het begin van de Middeleeuwen werd er aardewerk geïmporteerd uit het Duitse Rijnland. In de 13^e eeuw waren dit kannen en bekers van protosteengoed. Dit was een harde aardewerksoort, bedekt met een paarsbruine sliblaag. In het laatste kwart van de 13^e eeuw lukte het de pottenbakkers om het protosteengoed nog harder te bakken waardoor echt steengoed ontstond. Het steengoed was nauwelijks poreus en moeilijk te breken waardoor het heel geschikt was voor schenk- en drinkgerei. Het vormenspectrum van het steengoed beperkte zich tot schenkkannen, drinkkannen (pullen) en bekers. In de productieplaats Siegburg werd van de 14^e tot en met de 16^e eeuw ongeglazuurd steengoed van witbakkende klei gemaakt. Het witte steengoed

¹⁷ Voor een algemene beschrijving van het systeem zie Bartels 1999.

¹⁸ Haften 1987.

kon worden versierd met een rode bloes of applique's (opgelegde stempels). In de productieplaatsen Langerwehe, Raeren, Aken en Keulen werd in dezelfde periode grijsbakkend steengoed gemaakt dat werd voorzien van een roodbruine engobe (sliblaag) en een glimmend zoutglazuur¹⁹. Het grijze steengoed werd versierd met radstempels en appliques.

5.1.2 Het Middeleeuwse aardewerk van de opgraving²⁰

Het oudste aangetroffen aardewerkfragment is een rand van een kan van proto-steengoed uit het midden en eind van de 13^e eeuw. Het fragment komt uit een mestkuil uit de 14^e eeuw. Andere scherven uit de 13^e eeuw of eerder zijn niet aangetroffen.

Mestkuilen

Uit mestkuil S17/18/19 zijn in totaal 19 scherven gekomen van negen potten. Van roodbakkend aardewerk zijn de fragmenten van twee bakpannen, een grape, een beslagkom en een schenkan. De bakpannen zijn van modellen met een wijd uitstaande wand en rechte steel uit de tweede helft van de 14^e en de 15^e eeuw (r-bak-15 en r-bak-32). Ook de andere voorwerpen van roodbakkend aardewerk zijn op grond van de mate waarin ze zijn bedekt met loodglazuur in deze periode te dateren. Het steengoed bestaat uit een fragment van een protosteengoedkan (s5-kan-3), scherven drinkkannen van Siegburg steengoed en een fragment van een grote voorraadkan van Langerwehe steengoed. Het fragment proto-steengoed is zeker als opspit uit een oudere laag in het spoor terecht gekomen. De kannen van Siegburg steengoed zijn van een breed cilindrisch model uit het midden van de 14^e eeuw (s1-kan-15 of 23). Op grond van de aanwezigheid van de scherven Siegburg steengoed en het ontbreken van scherven jonger steengoed en de datering van de bakpannen is de kuil in de tweede helft van de 14^e eeuw te dateren. De aangetroffen gebruiksvormen zijn zeer algemeen voor 14^e eeuwse huishoudens.

Uit S29 komen 20 scherven roodbakkend aardewerk van een grape (r-gra-3), twee bakpannen (r-bak-32) en een fragment van een vuurstolp. De bakpannen lijken sterk op de bakpannen die in het tweede kwart van de 14^e eeuw werden gemaakt aan de Nieuwe Langedijk. Opvallend is dat de bakpannen en de grape vrijwel compleet zijn en onberoet. Kennelijk zijn ze niet gebruikt om in te koken of zijn ze gebroken voordat ze gebruikt konden worden.

Uit S32 komen in totaal negen scherven. De scherven roodbakkend aardewerk zijn van een grape, een beslagkom en een schenkan. Een fragment steengoed is van een drinkkan uit Siegburg van het brede cilindrische model (s1-kan-15/23). Het spoor is in het midden en de tweede helft van de 14e eeuw te

¹⁹ Bartels 1999, 50, 51, 58, 59.

²⁰ Determinatie: J. v. Horssen, Archeologie Delft.

Afbeelding 5.1: twee bakpannen van roodbakkend aardewerk uit spoor 29. Schaal 1:4.

dateren, met de nodige onzekerheid vanwege het geringe aantal scherven.

De mestkuil S28 heeft slechts één scherf opgeleverd. De scherf is van grijs steengoed uit Langerwehe uit de tweede helft van de 14e of de eerste helft van de 15e eeuw.

Overige kuilen

Uit S31 komen in totaal zes scherven. Van roodbakkend aardewerk zijn er fragmenten van een grape (r-gra-3) uit de 14e eeuw en een pispot en olielamp uit de 15^e of de eerste helft van de 16^e eeuw. Een fragment van een witbakkend bord is van Hafner-aardewerk dat gedurende de 16^e eeuw uit het Duitse Rijnland werd geïmporteerd. Op grond van het bord van Hafner-aardewerk is het spoor in de eerste helft van de 16^e eeuw te dateren.

Twee kuilen hebben zeer weinig vondstmateriaal opgeleverd. De datering van de sporen op basis van het aardewerk is zeer onzeker. Uit S23 komt een scherf steengoed uit de 16e of 17e eeuw en uit S30 twee scherven roodbakkend aardewerk uit de 17e of 18e eeuw.

Greppels

Uit de greppel S37 komt slechts één fragment steengoed van een drinkkan uit Siegburg van het brede cilindrische model (sl-kan-15/23). Het spoor is in het midden en de tweede helft van de 14e eeuw te dateren, met de nodige onzekerheid vanwege het geringe aantal scherven.

S47, de greppel aan de binnenzijde van de stadswal, heeft geen vondstmateriaal opgeleverd.

5.1.3 Conclusie Middeleeuws aardewerk

Door de geringe hoeveelheid scherven is het niet mogelijk om iets te zeggen over de gebruikers van het aardewerk en de kuilen. Het lijkt om gewoon huishoudelijk afval te gaan.

5.1.4 Aardewerksoorten uit de Nieuwe tijd

De Nederlandse steden begonnen in de loop van de 15^e eeuw steeds meer deel uit te maken van een internationaal handelsnetwerk waardoor nieuwe aardewerksoorten werden geïmporteerd en technieken overgenomen.

Majolica, witbakkend aardewerk met beschildering, werd al vanaf de middeleeuwen gemaakt in de Arabische wereld en het Middellandse Zeegebied. Aan het begin van de 16^e eeuw vestigden zich de eerste in majolica gespecialiseerde pottenbakkers in de Zuidelijke Nederlanden.²¹ Aan het einde van die eeuw weken verschillende majolicabakkers vanwege de religieuze onlusten uit naar de Noordelijke Nederlanden en begonnen ateliers in onder andere Delft en Amsterdam. De borden van majolica werden aan de bovenzijde bedekt met wit tinglazuur waarop in blauw of meerdere andere kleuren een beschildering werd aangebracht. De onderzijde was bedekt met helder loodglazuur.

Aan het begin van de 17^e eeuw werd het productieproces van majolica verbeterd en ontstond faience. Halverwege de 17^e eeuw was majolica grotendeels verdrongen door faience, maar het bleef tot in de 19^e eeuw gemaakt worden als goedkoper product.²² In faience werden bijna alle gebruiksvormen gemaakt, behalve kookgerei, maar het merendeel bestond uit borden. Aan het einde van de 18^e eeuw moest faience steeds meer plaatsmaken voor het industriële witbakkende aardewerk.

²¹ Bartels 1999, 201.

²² Bartels 1999, 201.

Kort na 1600 werd voor het eerst Aziatisch porselein naar Nederland gebracht via Portugese handelaren. Het blauwbeschilderde en zeer hard gebakken porselein werd al enkele eeuwen gemaakt in West-China en Japan. Halverwege de 17^e eeuw begonnen Nederlandse handelaren, deels verenigd in de Verenigde Oostindische Compagnie, zelf porselein te importeren.²³ In de 17^e eeuw was het porselein nog een zeldzaam luxeartikel. In de 18^e eeuw werd het in zulke grote hoeveelheden geïmporteerd dat het een algemeen artikel werd.²⁴ In het laatste kwart van de 18^e eeuw maakte het porselein steeds meer plaats voor Europees industrieel aardewerk en industrieel porselein. Het vormenspectrum bestond voornamelijk uit koppen en schotels voor het drinken van thee, die eveneens uit Azië werden geïmporteerd en in mindere mate uit borden, kommen, potten en theepotten. Het porselein werd overwegend beschilderd met bloemen, planten en landschappen waarin ook mensen voorkomen.

In de 17^e eeuw werden veel van de pottenbakkerscentra van het steengoed in het Duitse Rijnland verwoest in een burgeroorlog. De enige productieplaats die gedurende de 17^e eeuw bleef produceren was Frechen, waar vooral fles-achtige (voorraad)kannen met een 'baardman'-applique op de hals werden gemaakt. Toen het aan het einde van de 17^e eeuw weer veilig werd begonnen pottenbakkers in de regio Westerwald op grote schaal aardewerk te produceren voor de export. Het vormenspectrum bestond uit drinkkannen (pullen), schenkkannen, kommen, voorraadpotten en pispotten. Het drinkgerei werd vaak rijkelijk versierd met applique en helderblauwe kobaltverf.

De stedelijke pottenbakkers van rood- en witbakkend aardewerk ondervonden in de 17^e eeuw steeds meer concurrentie van enkele grote productiecentra in Nederland en Duitsland die hun producten per schip verhandelden.²⁵ In Oosterhout en Bergen op Zoom hadden de pottenbakkers zich gespecialiseerd in pannen en ander vuurbestendig aardewerk. In Gouda en enkele Friese steden werden met name serviesgoed en andere huishoudelijke voorwerpen gemaakt van geel en groen geglazuurd witbakkend aardewerk.²⁶ Borden werden voor een groot deel geïmporteerd uit het Nederrijnse gebied in Duitsland en Nederland (o.a. Gennep). De borden van Nederrijns aardewerk werden versierd met een abstracte of eenvoudige figuratieve voorstelling in geel, rood, groen en bruin slib. Het grote en gespecialiseerde aanbod van de pottenbakkerscentra leidde in de tweede helft van de 17^e eeuw tot het faillissement van het grootste deel van de lokale pottenbakkerijen, waaronder die in Delft.²⁷

In de tweede helft van de 18^e eeuw kwamen de Brabantse, Hollandse en Friese pottenbakkerscentra in de problemen door de massale import van Frankfurter aardewerk uit de regio rond Frankfurt am Main.²⁸ De meest voorkomende vorm van het witbakkende Frankfurter aardewerk was een lichte pan met een vlakke bodem en steile wanden. Door de vlakke bodem waren de pannen veel geschikter om te gebruiken op een fornuis dan de traditionele driepotige kookpotten (grapen) zoals die in Bergen op Zoom werden gemaakt.²⁹ In de meeste huishoudens verscheen het fornuis, een kookplaat met ronde gaten waarin de pannen werden gezet, in de eerste helft van de 18^e eeuw. Na enkele mislukte pogingen om de import te stoppen, om zo de eigen productie te redden begonnen verschillende pottenbakkerijen vanaf het einde van de 18^e eeuw zelf Frankfurter aardewerk te maken. Ook in Delft werd een Frankfurter pottenbakkerij opgericht in 1778. Maar alleen in Gouda nam de productie een grote vlucht in de eerste helft van de 19^e eeuw.³⁰ De productie van het huishoudelijke aardewerk verdween echter rond het midden van de 19^e eeuw door de opkomst van metalen vaatwerk (emaille) en industrieel vervaardigd aardewerk.

²³ Bartels 1999, 184.

²⁴ Thijssen 1993, 281.

²⁵ Bartels 1999, 130.

²⁶ Van der Meulen & Smeele 2011, 8.

²⁷ Van der Meulen & Smeele 2011, 8.

²⁸ Van der Meulen & Smeele 2011, 9-10.

²⁹ Groeneweg 1992.

³⁰ Van der Meulen & Smeele 2011, 10-11.

Rond 1760 werd in Engeland begonnen met de productie van industrieel aardewerk, o.a. door de firma Wedgwood.³¹ Het grote verschil met het 'traditionele' gedraaide aardewerk was dat de vormen volledig in mallen werden geperst of gegoten en dat de samenstelling van de grondstoffen steeds werd verbeterd. In 1836 werd de eerste succesvolle aardewerkfabriek in Nederland (Maastricht) opgericht door Petrus Regout.³² Tot aan het midden van de 20e eeuw bleef Regout samen met de Société Ceramique de belangrijkste aardewerkproducent van Nederland. In het industriële aardewerk werd voornamelijk tafelservies vervaardigd als borden, koppen, schotels en theepotten.

5.1.5 Glas in de Late middeleeuwen en Nieuwe tijd

Glas was gedurende de Middeleeuwen een luxeproduct. Het was mooi, breekbaar en werd lange tijd alleen in het buitenland gemaakt. De oudste glasvondsten komen uit de 13^e en het begin van de 14^e eeuw en zijn vrijwel allemaal in verband te brengen met adellijke lieden of hoge geestelijken. Aan het einde van de 14^e eeuw begon in midden Duitsland een grootschalige productie van het Waldglas. Kenmerkend voor deze glassoort is de donkergroene kleur. Het vormenspectrum van de glasblazers bestond voornamelijk uit wijnglazen van de typen ribbelbekers, maigaleinen, koolstronken en berkemeiers. Daarnaast werden wijnflessen, kutrolfen en kleine parfum of medicijnflesjes gemaakt. De glazen van Waldglas kwamen in de loop van de 15^e en eerste helft van de 16^e eeuw in veel stedelijke huishoudens voor. Aan het begin van de 16^e eeuw ontstond een tweede productiegebied van gebruiksglas in Henegouwen. Het Henegouwse glas had een krijtachtige, witte kleur, het krijtglas. Ook hier werden voornamelijk wijnglazen gemaakt, waaronder kenmerkende ribbelbekers.

Aan het einde van de Middeleeuwen ontwikkelde zich in Venetië een zeer gespecialiseerd productiecentrum. De Venetiaanse producten kwamen echter nauwelijks in Noord-Europa terecht. Aan het begin van de 16^e eeuw kwamen enkele Venetiaanse glasblazers naar Antwerpen, aangetrokken door de rijkdom die de stad had verworven in de internationale handel. In de tweede helft van de 16^e eeuw kwamen verschillende Venetiaanse glasblazers in de Noordelijke Nederlanden terecht, o.a. in Amsterdam. Het Venetiaanse glas uit de Noordelijke Nederlanden wordt het *Facon de Venise* genoemd. Kenmerken voor het *Facon de Venise* was het gebruik van gekleurde glasdraden die met glas werden meegesmolten waardoor een patroon van gekleurde draden ontstond. De meeste voorkomende vorm was een hoge, licht conische beker op een standring. Daarnaast werd ook veel luxueus glaswerk gemaakt, versierd met opgelegde glasdraden en noppen.

5.1.7 Aardewerk, glas en kleipijpen uit de Nieuwe tijd uit de opgraving³³

Beer- en waterputten

Beerput S10

Uit de vulling van de beerput S10 komen in totaal 18 scherven van roodbakkerend aardewerk, faience, porselein en wit aardewerk. Een klein fragment roodbakkerend aardewerk komt uit de Middeleeuwen en is vrij zeker met grond in de put terecht gekomen. Het randfragment van een papkom komt uit de late 17^e of 18^e eeuw. Van porselein zijn er een vrijwel compleet kopje en een bord (afbeelding 5.2). Het kopje is aan de buitenzijde blauw beschilderd met vakken waarin afwisselend krekels en een rotspunt met een gebouwtje zijn afgebeeld. Aan de binnenzijde zijn op de bodem van het kopje twee 'lijsjes' afgebeeld. Het bord is blauw beschilderd met vakkenindeling op de vlag. In de vakken zijn afwisselend een zonnebloem, een onbekend voorwerp of een abstracte invulling geschilderd. Op de spiegel is een landschap met bloemen afgebeeld. Op

³¹ Thijssen 1993, 282.

³² Bartels 1999, 240.

³³ Determinatie: Jorrit van Horssen, Archeologie Delft.

Afbeelding 5.2: porseleinen bord, schotel en theekopje uit de 18^e eeuw (beerput 10). Schaal 1:2.

het fragment van een schoteltje is een treurwilg geschilderd. Het porselein is in de 18^e eeuw te dateren. De jongste scherf uit de put is van een kopje van industrieel wit aardewerk. Aan de onderzijde is het gemerkt met het beeldmerk van de firma Regout uit Maastricht. Helaas is het merk afgebroken waardoor er geen nauwkeurigere datering aan gegeven kan worden dan 1840-1900.

Uit de put is een pijpenkop gekomen van het ovale model. De pijp is gemerkt met 'BAS' wat voor de maker Bastiaen Abrahamsz. van der Spelt staat.³⁴ Het merk werd vanaf 1730 toegepast.

Uit de beerput komen enkele scherven glas van een rechthoekig parfumflesje en een scherf van mogelijk een glazen schaal. Beide voorwerpen zijn niet nauwkeuriger dan in de 18^e of 19^e eeuw te dateren.

Aan bouw materiaal kwam uit de pot een witte, industrieel vervaardigde badkamertegel uit de eerste helft van de 20^e eeuw. Daarnaast zijn er scherven groen vensterglas en een scherf helder vensterglas aangetroffen.

Op basis van de aardewerkscherven kan geconcludeerd worden dat de beerput in ieder geval in de 18^e en 19^e eeuw in gebruik is geweest en aan het begin van de 20^e eeuw werd gedempt. Het materiaal is te gering om wat te zeggen over de status van de bewoners van het pand. Borden van porselein komen echter doorgaans voor in de wat rijkere huishoudens.³⁵

Beerput S21

Uit de beerput zijn slechts zes aardewerkscherven gekomen. De fragmenten van twee bakpannen van roodbakkend aardewerk komen uit de tweede helft van de 14^e of de 15^e eeuw (r-bak-5 en r-bak-32). Een grape met geknikte wand is uit de tweede helft van de 16^e of de eerste helft van de 17^e eeuw (r-gra-59). Het enige fragment steengoed is van een brede cilindrische drinkkan uit Siegburg van een type uit de eerste helft van de 14^e eeuw (sl-kan-15/23). Vermoedelijk is dit fragment met de grond in de beerput terecht gekomen omdat beerputten aan het begin van de 14^e eeuw nog niet gangbaar waren.

In contrast met het weinige en sobere aardewerk staan enkele zeer fraaie glazen voorwerpen. Een klein flesje van waldglas met lange hals en een diagonaal geribbelde buik is in de 16^e eeuw te dateren (afbeelding 5.3,1).³⁶ Dergelijke flesjes konden gebruikt worden voor parfums of medicinale drankjes.

Een zogenaamde 'Vetro-a-fili-beker' van *Facon de Venise* is versierd met bruine glasdraden die bij het blazen van de beker in een spiraal in het kleurloze glas zijn gedraaid (afbeelding 5.3,2).³⁷ De beker heeft een hoogte van 17 cm en werd voor zowel bier als wijn gebruikt. De beker komt uit de eerste helft van de 17^e eeuw.

³⁴ Van der Meulen 2003.

³⁵ Ostkamp 2009, 476.

³⁶ Henkes 1994, 122: afb. 28.7.

³⁷ Henkes 1994, 176: afb. 41.9.

Afbeelding 5.3: 1. Flesje van waldglas uit de 16^e eeuw; 2. Vetro-a-fili beker uit de eerste helft van de 17^e eeuw; 3. Een fragment van een geëmailleerde beker; 4. Drie fragmenten van een melkglazen schaalje uit de eerste helft van de 17^e eeuw. Schaal 1:2.

Een fragment van een tweede, licht conische gladde beker is beschilderd met zwart email (afbeelding 5.3, 3). Op het fragment staat een band en is een deel van een sierletter te zien. Vergelijkbare bekers met opgeschilderde tekstbanden komen uit het begin van de 17e eeuw.³⁸

Een randfragment en twee wandfragmenten zijn van een schaal van melkglas met een blauwe zweem (afbeelding 5.3, 4). De rand van de schaal bestaat uit een omgeslagen lip. Eén van de wandfragmenten is beschilderd met één lijn zwart email. Mogelijk vormde de beschildering de contourlijn van een abstracte bloem op het midden van de schaal. Waarschijnlijk stond de schaal op een voet. Grote glazen schalen zijn een bijzondere vondst en wijzen op redelijk vermogende bezitters.³⁹

Behalve deze vier 'luxe', glazen voorwerpen komen uit de beerput twee gladde bolle scherven van groen glas, van flesjes of kelkglazen, en het stuk van een ruitje uit een glas-in-lood raam.

Uit de put is één pijpenkop gekomen van een dubbelconisch model. De pijp was ongemerkt. Op basis van het model is de pijp tussen 1610 en 1690 te dateren.⁴⁰

Op basis van de dateringen van de individuele vondsten kan worden geconcludeerd dat de beerput in ieder geval in de 16e en de 17e eeuw in gebruik is geweest.

³⁸ Henkes 1994, 184: afb. 43.8.

³⁹ Henkes 1994, 230; het model van de schaal was mogelijk vergelijkbaar met afb. 50.14 op p.235.

⁴⁰ <http://www.goudse-kopstukken.nl/>.

Beer- of waterput S46

De enige vondsten uit deze water- of beerput zijn twee glazen voorwerpen. Het zijn een kelkglas en een parfumsflesje. Het kelkglas is van loodglas en heeft verticale ribben op de onderhelft van de kelk en een massieve stam. Het glas is globaal in de eerste helft van de 19^e eeuw te dateren. Het parfumsflesje is zeskantig en heeft een doorsnede van circa 2 cm. Het flesje is niet nauwkeuriger dan in de 18^e of 19^e eeuw te dateren.

Waterput S34

Uit de waterput komen in totaal 253 scherven van tenminste 33 potten. Vijftien van de 33 exemplaren zijn waterkannen die direct in verband zijn te brengen met de functie van de waterput. De overige gebruiksvormen zijn borden, kookpotten, voorraadpotten en een vaas. Deze vormen zijn als huishoudelijk afval in de put gegoooid nadat deze buiten gebruik was gesteld.

De voorwerpen uit de waterput zijn opgenomen in de catalogus in bijlage 5.2.

Waterkannen

De vijftien kannen zijn van zes verschillende types. Drie vrijwel complete kannen zijn van relatief dik, roodbakend aardewerk met helder loodglazuur met een stevig worstoor en een standring. De kannen waren 27 en 22 cm hoog. Kannen van dit model werden gemaakt in Oosterhout (r-kan-27).⁴¹ Van drie andere kannen zijn alleen randfragmenten bewaard gebleven maar vermoedelijk waren deze kannen van hetzelfde Oosterhoutse model.

Drie kannen zijn van een peervormig model met een stevig oor met vingerknepen en bedekt met een helder glazuur met bruine vlekken.⁴² 'Vlekkenkannen' werden gedurende de 18^e en 19^e eeuw op grote schaal in Friesland gemaakt.⁴³

Twee en mogelijk drie kannen zijn van een bol model op standring met een cilindrische hals en bedekt met een bruinzwart, dekkend loodglazuur (r-kan-25). De herkomst van deze kannen is onzeker maar het zouden Oosterhoutse producten kunnen zijn.

Van een randfragment van een kan met dekselgroef is het aannemelijk dat hij uit Bergen op Zoom afkomstig is.⁴⁴

Van het witbakkend aardewerk zijn er vier kannen van ellips model op standvlak met een lintoor en een korte kraagrand (w-kan-23). De kannetjes zijn aan de buitenzijde zwart en aan de binnenzijde helder geglaazuurd. Opvallend is de veel dunnere scherf en het fraaiere glazuur in vergelijking met de kannen van roodbakend aardewerk. De kannen zijn met hoogtes van 20 en 16 cm ook iets kleiner. Wellicht waren deze kannen bedoeld als tafelaardewerk zoals melkkannetjes. Aan één van de kannen was nog een deel van de ketting bevestigd waarmee de kan de waterput in en uit werd gehaald.

Eén complete kan van roodbakend aardewerk is de roodbakende uitvoering van het vorige model (9r-kan-23). Het model is hetzelfde maar het standvlak is wat slordiger en de kraagrand ontbreekt. Aan de buitenzijde is de kan bruin geglaazuurd; aan de binnenzijde is een witte sliblaag onder het glazuur aangebracht om de kan een gele binnenkant te geven, vergelijkbaar met de witbakkende exemplaren. De kan is 14 cm hoog.

Opvallend is dat voor het putten van water heel verschillende kannen zijn gebruikt, afkomstig van verschillende productiecentra. De kannen waren niet erg geschikt voor het putten van water. De meeste kannen zijn gebroken aan het oor of aan de rand. De breekbare delen van de kan en vertonen butsen aan de standring en de wand. Voor het putten van water had ook een emmer gebruikt kunnen worden.

⁴¹ Kleij 1995.

⁴² De kannen zijn van een vergelijkbaar model als r-kan-61 maar hebben een geheel bolle buik, in tegenstelling tot de geknikte buik van r-kan-61.

⁴³ Clevis 2007, 43.

⁴⁴ Groeneweg 1992, 168: afb. 109.

Aardewerksoort	Gebruiksvorm	Naam	Typecode	Herkomst	Aantal
steengoed	kan	.	s2	Westerwald	2
roodbakkend	grape	.	r-gra-48	Oosterhout	2
roodbakkend	kan	zwartgoed	r-kan-25	Oosterhout?	2
roodbakkend	kan	.	r-kan-27	Oosterhout	3
roodbakkend	kan	.	r-kan-27	Oosterhout	3
roodbakkend	kan	zwartgoed	r-kan-23	.	1
roodbakkend	kan	vlekkengoed	r-kan-61?	Friesland	3
roodbakkend	kachelpa	Frankfurter	r-kap-4	.	2
roodbakkend	kachelpa	Frankfurter	r-kap-4	.	4
roodbakkend	pot	.	r-pot-2	Bergen op Zoom	1
roodbakkend	pot	.	r-pot-42	Nederijn	1
witbakkend	kan	zwartgoed	w-kan-23	.	4
witbakkend	deksel	.	w-dek	Gouda?	1
witbakkend	theepot	.	w-the	Gouda?	1
faience	bord	Delfts blauw	f-bor-5	Delft	2
faience	kan	Delfts wit	f-kan	Delft	1
faience	vaas	Delfts blauw	f-vaa	Delft	1
industrieel wit	kopje	.	iw-kop	Maastricht	1
industrieel wit	schoteltje	.	iw-bor-3	.	1
industrieel wit	deksel	.	iw-dek	.	1
industrieel wit	indet.	.	iw	.	1
Totaal					38

Tabel 5.1: aardewerkvormen uit waterput S34

Andere gebruiksvormen

Alle andere gebruiksvormen zijn vermoedelijk pas na het buiten gebruik stellen van de put hierin terecht gekomen. De meeste vormen zijn ook minder compleet aanwezig dan de kannen. Het materiaal bestaat uit pannen, borden, schenk en drinkgerei van roodbakkend, witbakkend en industrieel aardewerk. Van steengoed zijn slechts twee scherven aangetroffen van kannen of pullen van Westerwald steengoed. Eén van scherven was versierd met kraslijnen met een invulling van kobaltverf.

Van roodbakkend aardewerk zijn twee grappen gevonden van een breed model met vlakke bodem, steile wanden, drie korte pootjes en twee oren op de rand (r-gra-48). De 'hamerkop'-vorm van de rand is kenmerkend voor grappen uit Oosterhout.

Zes kachelpannen zijn van Frankfurter aardewerk (r-kap-4). De pannen hebben een rechte bodem zonder pootjes, steile wanden en een afgeronde rand met dekselgroef. Het is niet te bepalen of de kannen afkomstig zijn uit Duitsland of van één van de Nederlandse pottenbakkers van Frankfurter aardewerk, zoals die in Delft.

Van roodbakkend aardewerk zijn ook twee voorraadpotten gevonden. Van de ene voorraadpot is alleen een randfragment aanwezig van een Oosterhouts type (verm. r-pot-2). De andere pot is vrijwel compleet. Mogelijk is ook deze pot bij het putten van water kapotgevallen. De pot is van een bleekrood baksel bedekt met een witte sliblaag en abstract beschilderd met bruin slib, mangaan- en koperoxide.

De pot komt uit een van de Nederrijnse productiecentra, mogelijk Frechen.

Van lokaal witbakkend aardewerk, mogelijk Gouds aardewerk, zijn een groen geglaazuurde deksel en een tuitfragment van een theepot.

Van faience zijn er twee borden, enkele scherven van een kan en een grote vaas. De twee borden zijn identiek en netjes beschilderd met een voorstelling van een vliegende vogel in een bloemenperkje. Op de rand staan gestileerde bloemen afgebeeld. Een unieke vondst is een deel van een vaas op voet. De vaas heeft een massieve stam met daarop een bol met een diameter van 18 cm. De vaas is versierd met medaillons van vrouwenkopjes en guirlandes. Daarnaast is de vaas in blauw beschilderd met krullen en accentuering van de medaillons. De vaas is ongetwijfeld een Delfts stuk, maar de oorspronkelijke vorm, functie en datering zijn onduidelijk.

De scherven wit industrieel aardewerk zijn een ronde knop van een deksel, een randfragment van een theeschoteltje en een deel van een kopje. Het kopje is beschilderd met een band met paarse stippen met daaronder een brede blauwe band. De simpele, meerkleurige, handgeverfde decoraties werden in de tweede helft van de 19^e eeuw vervaardigd in de Maastrichtse fabrieken.⁴⁵ Het schoteltje is aan de binnenzijde beschilderd met een sterk gestileerd mandje met flora.

Ondanks de grote hoeveelheid aardewerk is de vulling van de waterput lastig te dateren. De typen van het roodbakkende en het witbakkende aardewerk zijn een lange periode in gebruik geweest in de 18^e en de 19^e eeuw. Het enige meer nauwkeurig te dateren aardewerkfragment is het kopje van blauw en paars beschilderd industrieel aardewerk uit Maastricht uit de tweede helft van de 19^e eeuw. Op grond hiervan is de demping van de put in de tweede helft van de 19^e eeuw te plaatsen. De put zelf is mogelijk al in de 18^e, maar zeker in de 19^e eeuw, in gebruik geweest.

De glasvondsten uit de waterput zijn scherven vensterglas en een imitatie-edelsteen. De edelsteen is van blauw glas en druppelvormig met geslepen facetten. De steen is 2,2x1,4x0,8 cm groot. De randen zijn slordig geslepen zodat duidelijk is dat de steen in een vatting heeft gezeten. De vatting had kennelijk nog enige metaalwaarde, nadat het sieraad kapot was gegaan of niet meer werd gebruikt.

5.2 Bouwmateriaal

Aan de hand van de afmetingen van bakstenen kunnen muren globaal worden gedateerd. Vanaf het eerste gebruik van bakstenen in deze regio in het midden van de 13^e eeuw tot aan het einde van de 16^e eeuw werden de bakstenen geleidelijk steeds kleiner; van kloostermoppen van 32 cm lang tot IJsselstenen van 16 cm lang. In de 17^e, 18^e en 19^e eeuw blijven de IJsselstenen in gebruik maar komen er ook grote formaten voor. De steenformaten van de gevonden muren kunnen worden gedateerd door ze te vergelijken met de steenformaten van gebouwen waarvan bekend is in welk jaar of welke periode ze zijn gebouwd. De dateringen op basis van de steenformaten zijn opgenomen bij de spoorbeschrijvingen.

Behalve de bakstenen zijn uit spoor 23 en 31 twee fragmenten van ongeglazuurde vierkante of rechthoekige daktegels gekomen. Daktegels werden gebruikt van de 14^e tot het einde van de 16^e eeuw.⁴⁶ Daarna kwamen golfpannen in gebruik.

5.3 Hout⁴⁷

De beerputten hebben verschillende houten gebruiksvoorwerpen opgeleverd. Uit de vulling van beerput S10, uit de 18^e of 19^e eeuw, zijn mogelijk de deksel en de bodem van een klein rond spaandoosje gekomen. De twee fragmenten waren van zilverspar en fijnspar gemaakt en hadden een diameter van respectievelijk 4,5 en 5 cm.

Uit de vulling van beerput S21, uit de 16^e en de eerste helft van de 17^e eeuw, komt een knoepje of kraal van esdoorn. De kraal is conisch van vorm met een maximale diameter van 5 mm.

⁴⁵ Bartels 1999, 245.

⁴⁶ Hollestelle 1961, 62.

⁴⁷ Determinatie: Paul v.d. Peppel, Archeologie Delft en C. Vermeeren, BIAAX Consult.

Afbeelding 5.4: fragment van een blokfluit uit waterput S34.

Uit de waterput S34, uit de 18^e en 19^e eeuw, komen diverse delen van een rond eikenhouten duigenbakje met hoepels van fijnspar en wilg. Het kuipje had een bodemdiameter van 21 cm en een hoogte van 16,5 cm. Daarnaast komen uit de put twee 17 cm lange borstels van iepenhout en het mondstuk van een 10 cm dikke blokfluit van beukenhout.

5.4 Papier⁴⁸

Een aparte vondst zijn twee kleine snippers papier uit de beerput S10 (afbeelding 5.5). Beide snippers zijn van één of twee bladzijden van een boekcatalogus. De catalogus was als volgt opgebouwd: links in de kantlijn stond het inventarisnummer, daarna de auteur, de titel van het boek, de plaats van uitgave (soms afgekort) en het jaar van uitgave.

Op de twee snippers staan zeven jaartallen vermeld tussen 1706 en 1738. Vermoedelijk komt de boekcatalogus uit de tweede helft van de 18^e eeuw. In de tekst zijn de namen van twee auteurs te herkennen:

- M. (Antoine Houdar) de la Motte (1672-1731); een Franse schrijver van drama's en poëzie.⁴⁹
- M. (Bernard) de la Monneye (1641-1728), een Franse advocaat die poëzie en kritieken schreef.⁵⁰

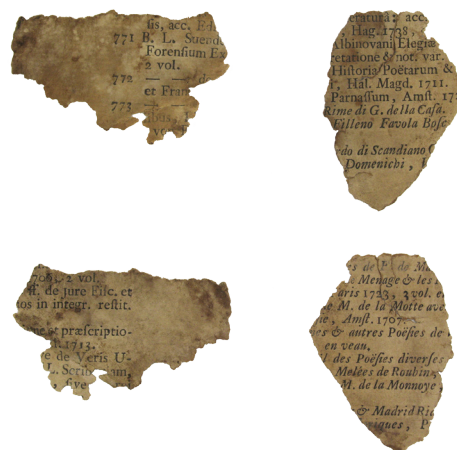
⁴⁸ Determinatie: Jorrit van Horssen, Archeologie Delft. Preparatie en conservering: F. Verboom, Archief Delft.

⁴⁹ Bibliothèque Nationale de France: http://data.bnf.fr/11999452/antoine_houdar_de_la_motte

⁵⁰ Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_de_la_Monneye.

Van geen van de auteurs is te herleiden welk boek het betreft. Catalogussen werden uitgegeven als een grote collectie boeken, uit bijvoorbeeld een nalatenschap, werd geveild. Behalve boeken werden in de catalogus ook vaak prenten, schilderijen, antiek en oudheden opgenomen.

De catalogussen werden gemaakt door de organisator van de veiling en konden door geïnteresseerden voor enkele stuivers worden gekocht. Na de veiling had de folder geen nut meer, enkel als toiletpapier, waardoor de snip-

Vorkant

Achterkant

Afbeelding 5.5: voor- en achterzijde van de twee papierfragmenten. Schaal 1:2.

pers in de beerput terecht zijn gekomen. In dezelfde beerput zijn bij de inventarisatie van het macrobotanische monster enkele fragmenten van lakzegel(s) aangetroffen. Dergelijke zegels zijn van was en duiden op de mogelijkheid dat de gebruikers van de put correspondentie voerden.

5.5 Leer (M. Rijkelijkhuizen)⁵¹

5.5.1 Inleiding: onderzoeksmethoden en onderzoeksvragen

Bij de opgraving aan de Poppesteeg zijn enkele fragmenten van leren voorwerpen gevonden in verschillende sporen. De leervondsten zijn gedetermineerd op leersoort en in natte staat getekend en opgemeten. Alle informatie, zoals snijsporen, slijtage, etc. is eveneens gedocumenteerd. Vervolgens is gekeken naar de functie van de objecten en indien mogelijk zijn de objecten gedateerd. Een algemene onderzoeksvraag luidt: Kunnen de objecten enige informatie geven over bewoning of activiteiten op deze locatie?

5.5.2 De voorwerpen

Uit de mestkuil S18 is een groot deel van het bovenleer van een schoen aangetroffen (v1 l). De schoen is op type gedetermineerd en tot op zekere hoogte kon een datering bepaald worden. Er is een deel van de bevestigingswijze aanwezig, hierdoor kon de schoen met grote waarschijnlijkheid gedetermineerd worden als type 35.⁵² Aanwezig is het voorste gedeelte van het bovenleer; aan de voorzijde van de schoen is een lus bevestigd, met een leren riem door de lus. De leren riem diende om het voorblad vast te maken aan de schacht na het aantrekken van de schoen. Op welke wijze deze riem bevestigd werd aan de schacht is echter onduidelijk. Type 35 heeft meestal een rolknoop aan de voorzijde van de schoen als sluiting. Een enkele keer is er, net als de schoen uit de Poppesteeg, aan de voorzijde van de schoenen van dit type een lus aanwezig met een leren band in plaats van de gebruikelijke rolknoop.⁵³ De schacht werd bij dit type meestal gesloten door rolknopen. Bij de schoen uit de Poppesteeg ontbreekt de schacht echter; hierdoor kon tevens de hoogte van de schoen niet bepaald worden. De schoen is te dateren in de 14^e eeuw. Opmerkelijk is dat het bovenleer van de zool is gesneden. Dit werd veelal gedaan indien men het leer wilde hergebruiken om bijvoorbeeld andere schoenen te lappen. Het afgesneden bovenleer is echter niet verder gebruikt of versneden.

Uit enkele andere sporen zijn kleinere (schoen)fragmenten afkomstig. Een groot deel van een linkerzool en een klein fragment van het bovenleer van een schoen zijn gevonden in de slootvulling S47. De zool kan gebruikt worden om

⁵¹ Determinatie: Marloes Rijkelijkhuizen, Elpenbeen.

⁵² Volgens de classificering van Goubitz; Goubitz 2001/2007.

⁵³ Groenman-Van Waateringe 1970; Goubitz 2001/2007.

Afbeelding 5.6: bovenleer van een schoen uit spoor 18. Foto: Marloes Rijkelijkhuizen. Schaal 1:2.

een grove datering te bepalen. De zool is incompleet en de punt ontbreekt, maar aan de hand van de vorm en het smalle middelgedeelte (circa 3 cm) is de zool te plaatsen in de Late middeleeuwen. De lengte van het fragment is 21 cm. De complete zool was langer en daarmee afkomstig van een persoon met voor die tijd grote voeten. De zool vertoont slijtage, met name aan de hiel. Het fragment van het bovenleer is te klein om enige uitspraken over het schoentype te doen. Het fragment was eveneens versneden.

Een klein fragment van een zool uit mestkuil S29 is niet te dateren en ook zijn geen maten te nemen die enige informatie kunnen geven over de schoenmaat. Aan de onderzijde van het zoolfragment zijn onregelmatige metalen knopjes aanwezig. Mogelijk betreft het hier een aanpassing of reparatie van de oorspronkelijke zool.

In beerput S21 is eveneens een fragment van een zool aangetroffen. De zool is om onduidelijke redenen versneden. Waarschijnlijk is de zool versneden ten behoeve van reparatie ervan. Een tweede fragment uit dit spoor was te klein om enige uitspraken over te doen.

5.5.3 Conclusies leer

Bij de opgraving aan de Poppesteeg zijn enkele fragmenten van leren voorwerpen aangetroffen. Het betreft waarschijnlijk alle schoenfragmenten. Het bovenleer van de schoen uit mestkuil S18 is te determineren als schoentype 35, met een afwijkende sluiting aan de voorzijde van de schoen. Het bovenleer is opzettelijk van de zool afgesneden, mogelijk met de intentie het bovenleer te hergebruiken. De schoen is te dateren in de 14^e eeuw. De zool uit de slootvulling S47 is afkomstig van een schoen met een grote maat. Ook het fragment bovenleer uit dit spoor is versneden. Een zoolfragment uit mestkuil S29 vertoont metalen beslag aan de onderzijde, waarvan de functie niet duidelijk is. Er zijn te weinig objecten aangetroffen voor verdere conclusies over bewoning of activiteiten op deze locatie.

5.6 Metaal (B. Wessels)⁵⁴

De vondstcategorie metaal telt zeven stuks, alle gevonden in de waterput S34. De voorwerpen kunnen onderverdeeld worden in twee categorieën. De eerste categorie, waartoe twee stuks behoren, is naaigerei. Het gaat hierbij om een speld en een vingerhoed. De koperen speld, die in de 18^e eeuw is te dateren, heeft een lengte van 45 mm en heeft een ronde, opgerolde, kop. In tegenstelling tot de grotere spelden die gedragen werden als kledingaccessoire, zijn de kleinere spelden gebruikt bij hand- en naaiwerk. De speld is met de hand gemaakt; een metaaldraad werd op dikte getrokken en op maat afgeknipt. De knop werd twee maal opgerold en bevestigd op de draad. In de loop van de 18^e eeuw werd de ronde knop vervangen door de platte knop zoals we die nu nog kennen.⁵⁵

De vingerhoed is te dateren tussen de laat 17^e en vroege 18^e eeuw. En is van koper gemaakt en gegoten. Deze is in te delen in de typologie van Holmes als type III; een gegoten vingerhoed met groeven onder de top.⁵⁶ Het maken van een vingerhoed was een arbeidsintensief werk. Na het gieten moesten de hoeden worden geput, wat met een radstempel gebeurde. Na het schoonmaken moest de binnenzijde worden gepolijst en daarna werden de groeven aangebracht.

De tweede categorie is eetgerei en bestaat uit vier vorken (afbeelding 5.7) en een lepel. De vorken zijn alle gemaakt van ijzer en hebben vier tanden. Deze zijn te dateren in de (vroege) 19^e eeuw. De voorloper van het type met vier tanden, de vorken met drie tanden, hebben een prikfunctie, de vorken met vier tanden hebben een schepfunctie.⁵⁷ Deze vorm is tot op heden in gebruik.

⁵⁴ Determinatie: Bram Wessels, *Archeologie Delft*.

⁵⁵ Baart 1977, 133.

⁵⁶ Langedijk & Boon, 1999.

⁵⁷ Baart 1977, 322.

Afbeelding 5.7: vier ijzeren vorken.
Schaal 1:2.

Alle vier vorken hebben een ander uiteinde zodat ze niet tot eenzelfde bestek behoren. De lengte van de vorken varieert van 145 tot 175 mm. Eén van de vorken heeft aan de voorzijde van de steel een ingeslagen letter 'S'. Dit is waarschijnlijk een eigendomsmerk van de gebruiker.

De lepel is gemaakt van tin en heeft een lengte van 190 mm. Deze lepel is gegoten en te dateren in de tweede helft van de 18e eeuw. De lepel is van het type XII⁵⁸ en er is vaag een merk zichtbaar, maar niet nader te determineren. De lepel is in slechte staat en beschadigd, wat niet vreemd is met dit zachte materiaal.

Het laatste voorwerp zat bevestigd aan het oor van een aardewerken kruik. Het is een ijzeren ketting van 490 mm lang met aan één zijde een getordeerd ijzeren staafje van 120 mm lengte. Aan de andere zijde zit een ijzeren ring met een knoopachtig voorwerp als uiteinde. De ketting telt 22 identieke schakels. Er is nog geen parallel gevonden en het primaire gebruik van het voorwerp is nog onduidelijk. Secundair is de ketting gebruikt voor het ophalen van een kruik uit de waterput.

5.7 Botanisch onderzoek⁵⁹

Uit drie beerputten, twee met mest gevulde waterputten en een mestkuil zijn monsters genomen voor botanisch onderzoek. De monsters zijn over een zeef met een maaswijdte van 0,5 mm gezeefd. Indien mogelijk werd tenminste 1 liter van het monster bewaard voor een eventuele (vervolg)analyse van het desbetreffende monster. Het zeefresidu is gedroogd en in plastic zakken opgeslagen. De grondmonsters werden geïnventariseerd op botanisch materiaal, waarbij de nadruk lag op het verkrijgen van informatie over rijkdom, staat van conservering en variatie. Het zeefresidu werd eerst met het blote oog gescand en daarna onder een opvallend lichtmicroscopie bekeken, bij een vergroting van zes maal. De zichtbare zaden (en vruchten) zijn genoteerd en de aantallen zijn geschat. De rijkdom aan botanische resten is vastgesteld door de geschatte aantallen in klassen in te delen. Bovendien is de staat van het botanisch materiaal (verkoold, onverkoold of gemineraliseerd) en de variatie aan resten bekeken.

Uit de inventarisatie kwam naar voren dat geen van de monsters in aanmerking kwam voor verdere analyse. Het achter de hand gehouden restant is voor archeo(zoo)logische resten over een zeef met maaswijdte 0,5 mm gezeefd. Op basis van de inventarisatie kon wel een globale indruk van de monsters worden verkregen. De resultaten van de waardering zijn opgenomen in bijlage 5.3.

⁵⁸ Baart 1977, 310; Keur van tin uit de havensteden Amsterdam, Antwerpen en Rotterdam, 1979, 224.

⁵⁹ Determinatie: S. Koshear, Archeologie Delft en C. Vermeeren, BLAX Consult.

Het monster uit de beerlaag van S1 (v1) bevatte een grote variatie aan soorten fruit, groenten, kruiden en onkruiden. Onder de soorten fruit bevonden zich de veelvoorkomende soorten appel, peer, aardbei en druif. Opvallend is daarnaast het grote aantal soorten zachtfruit (bessen), waaronder framboos, aalbes, zwarte bes en zwarte moerbei. Van de fruitsoorten komt alleen de vijg hier van nature niet voor. Deze werd geïmporteerd uit warmere streken. De groenten bestonden uit kool, komkommer, venkel, boon en erwt. Veel groentensoorten laten echter geen resten achter zodat waarschijnlijk veel meer soorten zijn gegeten. Onder de fragmenten van granen bevonden zich de soorten haver, rogge, boekweit en rijst. Hiervan komt alleen de rijst niet van nature voor in Nederland en moet geïmporteerd zijn uit Zuid-Europa, Zuid-Amerika of Azië. Om het eten op smaak te brengen werden witte en zwarte mosterd, munt, komijn en koriander gebruikt. Naast voedselgewassen zaten in de put verschillende onkruiden en akkeronkruiden en anjers als sierbloemen. Uit het monster komen tevens snippers papier en textiel die als toiletpapier zijn gebruikt en fragmenten van lakzegels. De put kan door het ontbreken van vondsten niet nauwkeuriger worden gedateerd dan in de 17^e, 18^e of 19^e eeuw. Het is daarom niet te bepalen in welke periode de bovenstaande gewassen werden gebruikt.

Uit het monster uit beerput S10 (v3) kwam een vergelijkbaar scala aan fruit als S1, evenals de granen. Van de groenten waren alleen kool en komkommer aanwezig en alleen zwarte mosterd als smaakmaker. Aan sierbloemen waren er behalve anjers ook viooltjes. De put kan op basis van het aardewerk in de 18^e en 19^e eeuw worden gedateerd.

Ook het scala uit beerput S46 (v32) is sterk vergelijkbaar met S1. Hier kunnen aan het fruitassortiment pruimen en witte moerbeien worden toegevoegd. Het aantal graansoorten is beperkt, maar rijst is wel aanwezig. De enige groente is een paardenboon. Niet voor menselijke consumptie is vlas, voor lijnolie of vogelzaad.

In de beerput S21 (v14) bevonden zich zaden van een verscheidenheid aan onkruiden en akkeronkruiden. Het fruit bestond uit de gangbare soorten fruit en zacht fruit, waaronder vijg. Twee fruitsoorten bevonden zich niet in de jongere beerputten (S1, S10, S46): zure kers en mispel. Aan groenten konden slechts venkel, erwt en komkommer worden aangetoon. Ook bij de granen komen dezelfde soorten voor, waaronder ook rijst. De enige andere graansoort is hop. Hop werd uitsluitend gebruikt voor het brouwen van bier en geeft een duidelijke indicatie voor gebruik van het perceel. De smaakmakers bestonden uit jeneverbess, koriander en zwarte peper. Tenslotte kwamen uit de put fragmenten hazelnoot. De vulling van de beerput kan op basis van het aardewerk in de 16^e en de 17^e eeuw worden gedateerd.

Het monster uit de waterput S34 (v29) bevatte weliswaar fruit- en groentezaden en granen, die erop wijzen dat de put gevuld was met beer. Het scala aan soorten is echter te beperkt om iets te zeggen over het voedselpatroon. Uit de mestkuil S20 (v13) komen verschillende (akker)onkruiden waarvan een deel kenmerkend stikstofminnend is. Het enige cultuurgewas is hop. Dit wijst erop dat het perceel ook al in de Late middeleeuwen in gebruik was door een brouwer.

Bijlage 5.1 Deventer-systeem

Bakselcodes Deventer-systeem

Binnen de typologie van het 'Deventer-systeem' worden de volgende afkortingen voor bakfels gebruikt:

Afkorting	Bakfel
<i>ba</i>	badorfaardewerk
<i>pi</i>	pingsdorfaardewerk
<i>db</i>	Dieburg-aardewerk
<i>s5</i>	steengoed 5 (proto-steengoed en bijna-steengoed met oppervlakte behandeling)
<i>s4</i>	steengoed 4 (bijna-steengoed zonder oppervlakte behandeling)
<i>sl</i>	steengoed 1 (steengoed zonder glazuur/engobe)
<i>s2</i>	steengoed 2 (steengoed met glazuur/engobe)
<i>s8</i>	steengoed 8 (steengoed met secundair aangebracht loodglazuur)
<i>s6</i>	steengoed 6 (Frans steengoed)
<i>s7</i>	steengoed 7 (Aziatisch steengoed)
<i>kp</i>	kogelpot aardewerk
<i>bg</i>	blauwgrijs aardewerk (Elmpt, Paffrath en aanverwante bakfels)
<i>g</i>	grijs aardewerk
<i>ji</i>	jydepotaardewerk
<i>r</i>	roodbakfend aardewerk
<i>rm</i>	roodbakfend Maaslands aardewerk
<i>dw</i>	rood 'Duitsland-west' aardewerk (Ochtrup)
<i>wa</i>	werra-aardewerk
<i>ri</i>	roodbakfend Italiaans aardewerk
<i>ib</i>	Iberisch aardewerk (zowel rood-als witbakfend)
<i>w</i>	witbakfend aardewerk
<i>wm</i>	witbakfend Maaslands aardewerk
<i>ha</i>	'hafner' wit aardewerk
<i>we</i>	weseraardewerk
<i>wf</i>	witbakfend Frans aardewerk
<i>am</i>	archaische majolica
<i>m</i>	majolica uit de Nederlanden
<i>f</i>	faience uit de Nederlanden
<i>bi</i>	biscuit van majolica/faience uit de Nederlanden
<i>mb</i>	majolicabiscuit
<i>fb</i>	faiencebiscuit
<i>l</i>	Italiaanse majolica/faience
<i>sp</i>	Spaanse majolica/faience
<i>po</i>	Portugese majolica/faience
<i>fr</i>	Frans majolica/faience
<i>d</i>	Duitse majolica/faience
<i>in</i>	Iznik aardewerk en aanverwante Turkse bakfelgroepen
<i>p</i>	Aziatisch porselein
<i>ep</i>	Europees porselein
<i>iw</i>	industrieel witbakfend aardewerk

Afkorting	Baksel
<i>ir</i>	industrieel roodbakkend aardewerk
<i>iz</i>	industrieel zwart aardewerk
<i>ik</i>	industrieel gekleurd aardewerk
<i>s3</i>	steengoed 3 (industrieel steengoed)
<i>py</i>	pijpaarde (beelden en reliëfs)
<i>te</i>	terracotta (beelden en reliëfs)
<i>gl</i>	glas

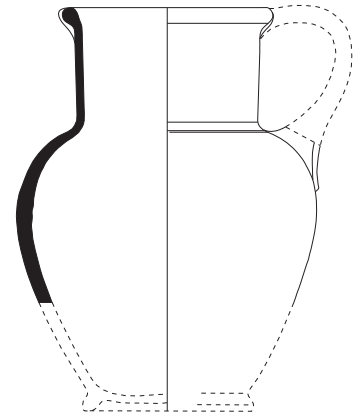
Vormcodes Deventer-systeem

Voor de hoofdvorm worden doorgaans de eerste drie letters van de benaming gebruikt. Voor keramiek zijn de volgende codes in gebruik:

A		H		P		T	
<i>Ala</i>	alambiek	<i>Hoo</i>	hoorn	<i>Pis</i>	pispot	<i>Taf</i>	tefelstel
<i>Amf</i>	amfoor			<i>Plo</i>	plooischotel	<i>Ter</i>	terrinen
<i>Aqu</i>	aquamanile	I		<i>Pot</i>	pot	<i>Tes</i>	test
<i>Asb</i>	asbak	<i>Ink</i>	inktpot			<i>The</i>	theepot
<i>Asl</i>	aslade			R		<i>Thl</i>	theelicht
		J		<i>Raa</i>	raadskan	<i>Tod</i>	tonpotdeksel
B		<i>Jus</i>	juskom	<i>Ram</i>	rammelaar	<i>Ton</i>	tonpot
<i>Bak</i>	bakpan					<i>Tre</i>	trechterbeker
<i>Bbf</i>	babyfles	K		S			
<i>Bee</i>	beeld	<i>Kan</i>	kan	<i>Sbe</i>	scheerbekken	U	
<i>Bek</i>	beker	<i>Kap</i>	kachelpan	<i>Sch</i>	schaal	<i>Uil</i>	uilebeker
<i>Bla</i>	blaker	<i>Kdl</i>	kandelaar	<i>Sdg</i>	schertsdrinkgerei		
<i>Blo</i>	bloempot	<i>Kdo</i>	kaarsendover	<i>Sie</i>	siervoorwerp	V	
<i>Bor</i>	bord	<i>Kmf</i>	komfoor	<i>Sir</i>	siroopkan	<i>Vaa</i>	vaas
<i>Bot</i>	botervloot	<i>Kni</i>	knikker	<i>Slb</i>	slachtbak	<i>Vat</i>	vat
<i>Bra</i>	braadspitoplegger	<i>Kog</i>	kogelpot	<i>Sme</i>	smeltkroes	<i>Ver</i>	vergiet
<i>Bui</i>	buikwarmer	<i>Kom</i>	kom	<i>Sne</i>	snelle	<i>Vet</i>	vertvanger
		<i>Kop</i>	kop	<i>Soi</i>	strooier	<i>Vfl</i>	vogelfluit
D		<i>Ktb</i>	kaarsentrebak	<i>Spa</i>	sparpot	<i>Vlo</i>	vlooienvanger
<i>Dek</i>	deksel	<i>Kui</i>	kuikendrinkbak	<i>Spb</i>	schepbeker	<i>Voe</i>	voetschaal
<i>Dks</i>	dekschaal	<i>Kwi</i>	kwispedoor	<i>Spd</i>	spreeuwenpotdeksel	<i>Vog</i>	vogeldrinkbak
<i>Dov</i>	dover			<i>Spj</i>	spinsteen	<i>Vst</i>	vuurstolp
<i>Dri</i>	drinkschaal	L		<i>Spr</i>	spreeuwenpot	<i>Wyw</i>	wijwaterbak
<i>Dru</i>	drinkuit	<i>Lav</i>	lavabo	<i>Stk</i>	steelkom		
		<i>Lek</i>	lekschaal	<i>Sto</i>	stoof	Z	
E				<i>Stp</i>	stop	<i>Zal</i>	zalfpot
<i>Eid</i>	eierdop	M				<i>Zee</i>	zeef
		<i>Min</i>	miniatuur			<i>Zou</i>	zoutschaal
F		<i>Mos</i>	mosterdpot			<i>Zui</i>	zuigfles
<i>Fle</i>	fles						
<i>Fru</i>	fruitkop/bak	O					
		<i>Oli</i>	olielamp				
G		<i>Ove</i>	overpot				
<i>Gat</i>	gatenpot						
<i>Gra</i>	grape						

5.2 Aardewerk catalogus

Aardewerkcatalogus van waterput 34. Alle afbeeldingen zijn op schaal 1:4.

Catalogus

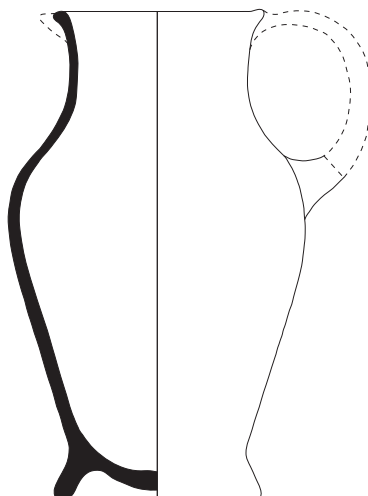
1. Inventarisnummer:projectcode-vondstnummer/subnummer
2. Typecode
3. Complexdatering/objectdatering
4. Diam.rand/diam.bodem/hoogte in cm
- 5a. Baksel
- 5b. Oppervlaktebehandeling
- 5c. Decoratie
- 6a. Voet
- 6b. Additiesen
- 6c. Divers
7. Functie
8. Herkomst
9. Literatuur

Cat. nr. 1

1. DC154-30/6
2. r-gra-48
3. 1700-1900/1750-1800
4. 24/24/-
- 5a. roodbakend aardewerk
- 5b. loodglazuur
- 6a. driepoot
- 6b. twee schuin omhoog stekende nokoren
7. grape (pan)
8. Oosterhout
9. Kleij 1995

Cat. nr. 2

1. DC154-30/12
2. r-kan-25
3. 1700-1900/1800-1900
4. 13/18,5/-
- 5a. roodbakend aardewerk
- 5b. inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur met mangaanoxide
- 6a. (standing)
- 6b. één verticaal worstoor
7. schenkkan
8. Bergen op Zoom of Oosterhout
9. Groeneweg 1992

Cat. nr. 3

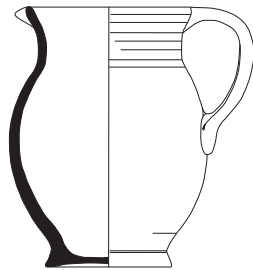
1. DC154-30/9
2. r-kan-27
3. 1700-1900/1750-1800
4. 11,5/17,5/28
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. volledig loodglazuur
- 6a. standring
- 6b. één verticaal worstoor
7. schenkan
8. Oosterhout
9. Kleij 1995

Cat. nr. 4

1. DC154-30/10
2. r-kan-27
3. 1700-1800/1750-1800
4. 11,5/15,5/26
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. volledig loodglazuur
- 6a. standring
- 6b. één verticaal worstoor
7. schenkan
8. Oosterhout
9. Kleij 1995

Cat. nr. 5

1. DC 154-30/19
2. r-kan
3. 1700-1900/1700-1900
4. -/19/-
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. inwendig helder loodglazuur, uitwendig helder loodglazuur met vlekken mangaanoxide op witte sliblaag
- 6a. (standring)
- 6b. (één verticaal worstoor)
7. schenkan
8. Friesland?
9. Clevis 2007

Cat. nr. 6

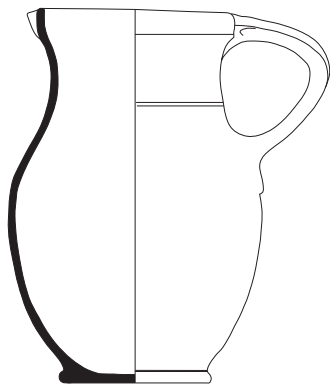
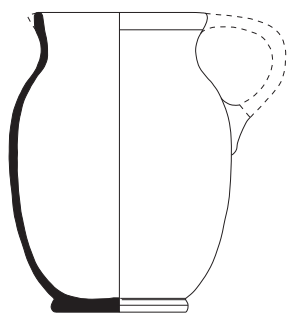
1. DC 154-30/28
2. r-kan
3. 1700-1900/1700-1900
4. 15/17,5/22
- 5a. roodbakkerd aardewerk
- 5b. volledig loodglazuur op witte sliplaag
- 5c. beschilderd met bruin sliib, koperoxide en mangaanoxide: gestileerde planten
- 6a. standvlak
- 6b. onbekend
7. schenkan
8. Duitsland: Neder-Rijng gebied
- 9.

Cat. nr. 7

1. DC154-30/17
2. r-kan
3. 1700-1900/1800-1900
4. 9/10,5/14
- 5a. roodbakkerd aardewerk
- 5b. uitwendig loodglazuur met mangaanoxide, inwendig loodglazuur op wit sliib.
- 6a. standvlak
- 6b. één verticaal worstoor, schenklip
7. schenkan
8. Gouda of Delft?
- 9.

Cat. nr. 8

1. DC154-30/1
2. r-kap-4
3. 1700-1900/1700-1900
4. 20/20/12
- 5a. roodbakkerd aardewerk: Frankfurter waar
- 5b. inwendig helder loodglazuur
- 6a. standvlak
- 6b. (twee horizontale lintoren)
7. kachelpa
8. Delft, Gouda of Duitse Rijnland
- 9.

Cat. nr. 9

1. DC154-30/29
2. w-kan-23
3. 1700-1900/1700-1900
4. 9,5/12/16
- 5a. witbakkend aardewerk: zwartgoed
- 5b. uitwendig loodglazuur met mangaanoxide, 5b. inwendig helder loodglazuur
- 6a. standvoet
- 6b. één verticaal worstoor
7. schenkan
8. Delft of Gouda
- 9.

Cat. nr. 10

1. DC154-30/34
2. w-kan-23
3. 1700-1900/1700-1900
4. 10,5/14/19,5
- 5a. witbakkend aardewerk: zwartgoed
- 5b. uitwendig loodglazuur met mangaanoxide, 5b. inwendig helder loodglazuur
- 6a. standvoet
- 6b. één verticaal worstoor
7. schenkan
8. Delft of Gouda
- 9.

Cat. nr. 11

1. DC154-30/34
2. w-dek
3. 1700-1900/1800-1900
4. 9,5/4
- 5a. witbakkend aardewerk
- 5b. volledig loodglazuur met koperoxide (groen)
6. knop
7. deksel (theepot)
8. Delft of Gouda
- 9.

Cat. nr. 12

1. DC154-30/26
2. f-bor-5
3. 1700-1900/1700-1900
4. 22,5/3
- 5a. faience
- 5b. volledig tinglazuur
- 5c. blauwbeschilderd: vogel in tuin
6. standvlak
7. bord
8. Delft
- 9.

Cat. nr. 13

1. DC154-30/27
2. f-bor-5
3. 1700-1900/1700-1900
4. 22,5/3
- 5a. faience
- 5b. volledig tinglazuur
- 5c. blauwbeschilderd: vogel in tuin
6. standvlak
7. bord
8. Delft
- 9.

Cat. nr. 14

1. DC154-30/25
2. f-vaa
3. 1700-1900/1700-1900
4. -/18/-
- 5a. faience
- 5b. volledig tinglazuur
- 5c. appliques: vrouwenhoofdjes, guirlandes; blauwbeschilderd: accentuering van de guirlandes.
6. onbekend
7. vaas
8. Delft
- 9.

Cat. nr. 15

1. DC154-30/49
2. iw-bor-2
3. 1700-1900/1780-1850
4. 12/3
- 5a. industrieel aardewerk: pearlware
- 5b. loodglazuur
- 5c. blauwbeschilderd
6. standring
7. schoteltje (koffie- of theeservies)
8. Engeland, België of Frankrijk
- 9.

Cat. nr. 16

1. DC154-30/47
2. iw-kop-2
3. 1700-1900/1850-1900
4. 8,5/-
- 5a. industrieel wit aardewerk
- 5b. loodglazuur
- 5c. beschilderd: blauw filet en paarse stippen
6. (standring)
7. koffie- of theekop
8. Maastricht?
- 9.

Bijlage 5.3 Botanisch onderzoek

Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Omschrijving	Staat	Det.	Put	Vondstnummer					
					1	2					
					1	3	13	14	29	32	
<i>Agrostemma githago</i>	Bolderik	zaad	o		3	1	.	1	.	1	
<i>Apiaceae</i>	Schermbloemenfamilie	zaadinhoud	m		1	.	.	.	.	.	
			o		.	.	.	1	.	.	
<i>Arctium</i>	Klit	zaad	o		.	.	.	.	1	.	
<i>Atriplex patula/prostrata</i>	Uitstaande melde/Spies- melde	zaad	o		.	.	1	.	.	.	
<i>Avena</i>	Haver	kaf	o		.	.	.	1	.	.	
		zaad	m		1	.	.	.	.	.	
			o		.	.	.	1	.	.	
<i>Bolboschoenus maritimus</i>	Heen	zaad	o		.	1	.	.	.	.	
<i>Brassica</i>	Kool	hauwfragment	o		.	1	.	.	.	.	
<i>Brassica nigra</i>	Zwarte mosterd	zaad	o		.	.	.	.	1	.	
		zaadfragment	m		1	.	.	.	.	.	
			o		.	1	.	.	.	.	
<i>Brassicaceae</i>	Kruisbloemenfamilie	hauwfragment	o		1	.	.	.	.	.	
<i>Cannabis sativa</i>	Hennep	zaad	o		.	.	.	.	2	.	
<i>Carex</i>	Zegge	zaad	m		1	.	.	.	.	.	
<i>Centaurea cyanus</i>	Korenbloem	zaad	o		1	1	.	1	.	1	
<i>Cerealina</i>	Granen	zaad	v	cf.	.	.	.	.	1	.	
		zemelen	o		3	3	.	1	.	1	
<i>Chenopodium album</i>	Melganzenvoet	zaad	o		1	.	.	1	1	1	
<i>Conium maculatum</i>	Gevlekte scheerling	zaad	o		1	.	.	.	.	.	
<i>Coriandrum sativum</i>	Koriander	zaad	o		.	.	.	1	.	.	
		zaadinhoud	m		1	.	.	.	.	.	
			o		1	.	.	.	.	.	
<i>Corylus avellana</i>	Hazelnoot	zaad	o		.	.	.	1	.	.	
<i>Cucumis sativus</i>	Komkommer	zaad	m		1	.	.	1	.	.	
			o		1	.	.	.	.	.	
		zaadfragment	o		.	1	.	.	.	.	
<i>Eleocharis palustris</i>	Gewone waterbies	zaad	o		.	.	1	.	.	.	
<i>Erica tetralix</i>	Gewone dophei	stengel	o		.	1	.	.	1	.	
<i>Euphorbia helioscopia</i>	Kroontjeskruid	zaad	o		1	1	.	.	.	.	
		zaadfragment	o		.	1	.	.	.	.	
<i>Fagopyrum esculentum</i>	Boekweit	vruchtlichaam	o		1	.	.	.	.	.	
		zaad	o		.	.	.	1	.	1	
		zaadfragment	o		1	1	.	.	.	.	
<i>Fallopia convolvulus</i>	Zwaluw tong	zaad	o		.	.	.	.	.	1	
<i>Ficus carica</i>	Vijg	zaad	o		5	7	.	1	1	2	
<i>Foeniculum vulgare</i>	Venkel	zaad	o		.	.	.	1	.	.	
		zaadfragment	o		1	.	.	.	.	.	
<i>Fragaria</i>	Aardbei	zaad	o		5	7	.	1	.	1	
<i>Galeopsis</i>	Hennepnetel	zaad	o		1	.	1	.	.	.	

Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Omschrijving	Staat	Det.	Put	Vondstnummer					
					1	2					
					1	3	13	14	29	32	
<i>Galium</i>	Walstro	zaad	o		.	.	1	1	.	.	
<i>Humulus lupulus</i>	Hop	zaad	o		.	.	1	1	.	.	
<i>Hyoscyamus niger</i>	Bilzekruid	zaad	o		.	.	.	1	.	.	
<i>Juncus</i>	Rus	zaad	o		.	.	1	.	.	.	
<i>Juniperus communis</i>	Jeneverbes	zaad	o		.	.	.	1	1	.	
<i>Lamium</i>	Dovenetel	zaad	o		.	.	1	.	.	.	
<i>Leontodon autumnalis</i>	Vertakte leeuwentand	zaad	o		.	.	1	.	.	.	
<i>Linum usitatissimum</i>	Vlas	zaad	o		.	.	.	.	.	.	1
<i>Malus</i>	Appel	klokhuisfragment	o		1	.	.	.	.	.	.
<i>Malus/Pyrus</i>	Appel/Peer	klokhuisfragment	o		.	.	.	1	.	.	.
		zaad	o		2	2	.	1	.	2	.
<i>Mespilus germanica</i>	Mispel	zaad	o		.	.	.	1	.	.	.
<i>Morus alba</i>	Witte moerbeï	zaad	o		.	.	.	.	.	.	1
<i>Morus nigra</i>	Zwarte moerbeï	zaad	o		1	1	.	.	.	.	.
<i>Neslia paniculata</i>	Vinkenzaad	zaad	o		.	.	.	1	.	.	.
<i>Oryza sativa</i>	Rijst	kaf	o		.	1	.	1	.	1	.
		zaad	o		1	.	.	.	.	.	.
<i>Panicum miliaceum</i>	Pluimgierst	zaad	o		.	.	1	2	.	.	.
<i>Papaver somniferum</i>	Slaapbol	zaad	o		.	.	.	.	1	.	.
<i>Persicaria hydropiper</i>	Waterpeper	zaad	o		.	.	.	1	.	1	.
<i>Persicaria lapathifolia</i>	Beklierde duizendknoop	zaad	o		1	1	1	1	1	.	.
<i>Persicaria maculosa</i>	Perzikkruid	zaad	o		.	.	.	1	1	1	.
<i>Piper nigrum</i>	Zwarte peper	zaad	o		.	.	.	1	.	.	.
<i>Pisum sativum</i>	Erwt	zaad	m		.	.	.	1	.	.	.
		zaadfragment	m		1	.	.	.	.	.	.
<i>Polygonum aviculare</i>	Gewoon varkensgras	zaad	o		.	1	.	1	.	.	.
<i>Prunus avium/cerasus</i>	Zoete kers/Zure kers	zaadfragment	o		.	1	.	.	.	.	.
<i>Prunus cerasus</i>	Zure kers	zaad	o		.	.	.	2	.	.	.
<i>Prunus domestica</i>	Pruim en Kroosjes	zaad	o		.	.	.	1	.	1	.
<i>Pyrus</i>	Peer	klokhuisfragment	m		.	1	.	.	.	.	.
			o		1	.	.	.	.	.	1
<i>Ranunculus arvensis</i>	Akkerboterbloem	zaad	o		.	.	.	.	.	.	1
<i>Ranunculus repens</i>	Kruipende boterbloem	zaad	o		.	.	1	.	1	.	.
<i>Ranunculus sceleratus</i>	Blaartrekkende boterbloem	zaad	o		.	.	1	.	.	.	.
<i>Raphanus raphanistrum</i>	Knopherik	hauwfragment	o		.	.	.	.	.	.	1
		vruchtklep	o		1	.	.	.	.	.	.
<i>Ribes</i>	Ribes	kelk	o		.	.	.	.	.	.	1
		vruchtlichaam	o		1	.	.	.	.	.	.
		zaad	o		3	.	.	.	1	1	.
<i>Ribes nigrum</i>	Zwarte bes	kelk	o		.	.	.	1	.	.	.
		vruchtlichaam	o		.	.	.	1	.	.	.
		zaad	m		1	.	.	.	.	.	.

Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Omschrijving	Staat	Det.	Put	Vondstnummer					
					1	2					
					1	3	13	14	29	32	
<i>Ribes rubrum</i>	Aalbes	kelk	m		.	3	.	.	.	.	
			o		2	2	.	1	.	.	
		vrucht	o		2	.	.	.	.	.	
		vruchtlichaam	o		1	8	.	.	.	.	1
		zaad	m		2	.	.	.	.	.	
			o		.	.	.	1	.	.	
<i>Ribes uva-crispa</i>	Kruisbes	vruchtlichaam	o	cf.	.	.	.	.	.	.	1
<i>Rubus caesius</i>	Dauwbraam	zaad	o		1	.	.	1	.	.	
<i>Rubus fruticosus</i>	Gewone braam	zaad	o		.	.	.	1	.	.	
<i>Rubus idaeus</i>	Framboos	zaad	o		2	3	.	.	.	.	1
<i>Rumex</i>	Zuring	hauwfragment	o		.	.	.	.	1	.	
		zaad	o		.	.	1	1	.	.	
<i>Rumex acetosella</i>	Schapenzuring	zaad	o		1	.	.	.	.	.	1
<i>Salix</i>	Wilg	knop	o	cf.	.	1	.	.	.	.	
<i>Sambucus nigra</i>	Gewone vlier	zaad	o		.	1	.	.	1	.	1
<i>Schoenoplectus lacustris</i>	Mattenbies	zaad	o		.	.	1	.	.	.	
<i>Secale cereale</i>	Rogge	zaad	m		3	.	.	.	.	.	1
			o		.	.	.	1	.	.	
		zaadfragment	m		.	1	.	.	.	.	
<i>Setaria</i>	Naalbaar	zaad	o		1	.	.	1	.	.	
<i>Silene</i>	Silene	zaad	o		1	1	.	1	1	.	
<i>Sinapis arvensis</i>	Herik	zaad	o		.	.	1	1	.	.	1
		zaadfragment	o		.	1	.	.	.	.	
<i>Sonchus arvensis</i>	Aktermelkdistel s.l.	zaad	o		.	.	.	.	.	.	1
<i>Sonchus asper</i>	Gekroesde melkdistel	zaad	o		1	.	1	.	.	.	
<i>Stellaria media</i>	Vogelmuur	zaad	o		1	1	.	1	1	.	1
<i>Thlaspi arvense</i>	Witte krodde	zaad	o		.	.	.	.	.	.	1
<i>Urtica dioica</i>	Grote brandnetel	zaad	o		.	.	.	.	1	.	
<i>Urtica urens</i>	Kleine brandnetel	zaad	o		.	.	.	.	1	.	
<i>Vicia faba var. minor</i>	Paardenboon	zaad	m		.	.	.	.	.	.	1
<i>Viola</i>	Violetje	zaad	o	cf.	.	1	.	.	.	.	
<i>Vitis vinifera</i>	Druif/Krent/Rozijn	zaad	o		3	2	.	1	.	.	2
<i>Digitaria</i>	Vingergras	zaad	o		.	1	.	.	.	.	
<i>Lapsana communis</i>	Akkerkool	zaad	o		.	.	.	.	.	.	1
<i>Phaseolus vulgaris</i>	Boon	zaad	m	cf.	3	.	.	.	.	.	
<i>Brassica napus/oleracea</i>	Koolzaad/Kool	zaad	o	cf.	1	.	.	.	.	.	
<i>Euphorbia palustris</i>	Moeraswolfsmelk	zaadfragment	o		1	.	.	.	.	.	
<i>Malus sylvestris</i>	Appel	klokhuisfragment	o		.	.	.	.	.	.	1
<i>Aesculus hippocastanum</i>	Witte paardenkastanje	zaad	o		.	.	.	.	.	.	1

m: gemineraliseerd
 o: onverkoold
 v: verkoold
 cf.: determinatie onzeker

6 Synthese

6.1 Synthese

Fase I – Pre-stedelijk landgebruik (13e eeuw)

Door de verlening van het stadsrecht is bekend dat het plangebied in het jaar 1355 onderdeel werd van de stad, waarna de stadsgracht, de Westvest, werd gegraven en een wal opgeworpen. Het archeologisch onderzoek heeft slechts één vondst opgeleverd die met zekerheid gedateerd kan worden in de periode van voor de stadsuitbreiding. Het betreft een fragment protosteengoed uit de 13e eeuw. Van de pre-stedelijke verkaveling, die van voor 1355, zijn geen greppels aangetroffen. Echter vanwege de geringe breedte van het plangebied (7,5 m) is het aannemelijk dat het plangebied geheel binnen één perceel valt. Bij

Afbeelding 6.1: fase 2 (14e eeuw).

het onderzoek aan de Westvest kon worden vastgesteld dat de percelen een breedte van 7,5 en 10,5 m hadden.

Afbeelding 6.2: fase 3 (15e eeuw).

Fase II (14e eeuw) – Achterterrein van de Oude Delft (afbeelding 6.1)

Het oudste spoor is een smalle greppel dwars op het perceel uit het midden of de tweede helft van de 14^e eeuw (S37). Ten oosten van de greppel bevonden zich in dezelfde periode vijf grote rechthoekige mestkuilen dwars op het perceel (S17/18/19, S20, S28, S29 en S32). Het terrein was in deze periode een onbebouwd achterterrein van waarschijnlijk een pand aan de Oude Delft nr. 65. Ook aan de Westvest 7 en Westvest 11 werden tientallen mestkuilen gevonden. De functie van de kuilen is echter onduidelijk. Uit de kuilen is slechts een geringe hoeveelheid vondstmateriaal gekomen. Het aardewerk bestond uit drinkkannen van steengoed uit het Duitse Rijnland en bakpannen, grappen (kookpotten) en een vuurstolp van roodbakkerd aardewerk. Het roodbakkerd aardewerk werd waarschijnlijk door een Delftse pottenbakker gemaakt. Uit spoor S18 kwam het fragment van een hoge schoen met riem en lus

een keermuur van het grondlichaam van de stadswal. Het steenformaat in de Poppesteeg was vrijwel gelijk aan dat van het zuidelijk deel van de muur aan de Westvest 7. Vanwege de ontbrekende 9 m tussen de muurdelen (perceel Westvest 28) is het niet zeker of het één bouwphase betreft. Aan de Westvest 11 is de muur in drie fasen, met verschillende constructiewijzen en stenen, tot stand gekomen of hersteld.

Aan de binnenzijde van de keermuur van de stadswal bevond zich een circa 2 m brede sloot (S46). Van de sloot werd aan de stadszijde de beschoeiing van ingeslagen palen met planken gevonden. Van de beschoeiing aan de kant van de stadswal was mogelijk nog één paal aanwezig (S58). Ook de sloot heeft doorgelopen op de percelen aan de Westvest 11 en ook aan de Westvest 7. Aan de Westvest 11 werd ook een deel van de beschoeiing van de sloot teruggevonden: deze bestond deels uit planken en deels uit vlechtwerk. De sloot diende voor het afvoeren van het afstromende water van de stadswal. De enige vondst uit de sloot, een schoenzool, dateert de vulling in de 14^e of 15^e eeuw. Het is niet te zeggen of de sloot eerder of later werd aangelegd dan de keermuur.

Afbeelding 6.4: fase 3b (15^e eeuw).

Fase IIIb (15^e eeuw) – Herstelling van de keermuur? (afbeelding 6.4)

Vermoedelijk later in de 15^e eeuw werd op circa 1 m ten westen van de keermuur een parallelmuur opgetrokken (S51), vermoedelijk op een gedempt deel van de sloot. Ook in het verlengde van deze muur werd aan de Westvest 11 een muur gevonden. De parallelmuur bestond hier wederom uit meerdere fasen met verschillende stenen, die ook weer anders waren dan het deel aan de Poppesteeg. Aan de Westvest 11 is duidelijk dat een deel van de beschoeiing om de parallelmuur heen is gelegd. Kennelijk werd bij de aanleg van de muur de sloot zo goed mogelijk intact gelaten. Aan de Poppesteeg kon de relatie tussen de parallelmuur en de sloot niet worden waargenomen. Wellicht vormde de parallel muur een vervanging van de oude keermuur. Aan de Poppesteeg vertoonde de muur een flinke scheur en verzakking veroorzaakt door belasting vanuit de stadswal.

Fase IIIc (15^e eeuw) - Verdere inrichting van het terrein (afbeelding 6.2)

Op de rooilijn langs de Poppesteeg werd een tenminste 11 m lange muur aangelegd. De muur oversneed de mestkuilen uit de 14^e eeuw, zodat duidelijk is dat hier een strook van het perceel werd afgescheiden: de Poppesteeg. De muur kan zowel onderdeel zijn geweest van een gebouw als een tuinmuur.

Fase IV (16^e - 17^e eeuw) – De eerste bewoners van de Poppesteeg (afbeelding 6.5)

De Poppesteeg lag middenin het deel van de stad dat door de stadsbrand van 1536 werd verwoest. Het onderzoek heeft geen sporen opgeleverd van gebouwen die bij de stadsbrand verloren kunnen zijn gegaan. Het oudste spoor van bewoners aan de Poppensteeg is de beerput S21 op het latere perceel 533. De beerput moet op basis van de vondsten uit de vulling en het formaat van de gebruikte bakstenen in de 16e eeuw zijn aangelegd. Op de stadskaart van 1567 is aan de Poppesteeg één gebouw weergegeven met een aanbouw aan de achterzijde. Hoewel niet bekend is hoe betrouwbaar de bebouwing op deze kaart is weergegeven kan dit gebouw op de kadasterkaart van 1832 het pand op perceel 533 zijn.

De beerput heeft slechts weinig vondsten opgeleverd. Des te opvallender zijn de fragmenten van vier bijzondere glazen voorwerpen: een parfumflesje uit de 16^e eeuw, een beker en een schaalje met emailbeschildering uit het begin van de 17^e eeuw en een met glasdraden versierde beker uit het midden van de 17^e eeuw. De glazen voorwerpen wijzen op welvarende bewoners van het pand. Ook de plantenzaden uit de beerput laten wat luxe zien. De aanwezige exotische producten als vijgen, zwarte peper en rijst waren in de 17^e eeuw zeker nog niet algemeen. Daarnaast hebben de bewoners een grote variatie aan groente en fruit geconsumeerd. Alleen de zure kers en de mispel zijn hierbij een bijzonderheid omdat ze in de jongere beerputten niet meer voorkomen. Uit de put is ook hop gekomen, wat er op wijst dat op het perceel of op de aangrenzende percelen brouwers actief waren. De put werd vermoedelijk in de tweede helft van de 17^e eeuw gedempt.

Fase V (18e - 19e eeuw) – Gesloten bebouwing in de Poppesteeg (afbeelding 6.5)

In de loop van de 17e, 18e en mogelijk ook nog de 19e eeuw werd de Poppesteeg geleidelijk helemaal volgebouwd. Verschillende aangetroffen losse muurdelen uit deze periode maken duidelijk dat de bebouwing zeker niet in één keer tot stand is gekomen. De ligging van de muurdelen komt wel overeen met de situatie zoals opgetekend op de kadasterkaart van 1832.

De beerputten S1 en S10 waren gelegen in het pand op perceel 531. In de bijlage van de kadasterkaart staat vermeld dat het perceel in gebruik is als achterhuis, vermoedelijk een woning. De vulling van de beerput S10 is op basis

van enkele porseleinen voorwerpen en een scherf industrieel aardewerk van de firma Regout in de 18^e en 19^e eeuw te dateren. Een aparte vondst zijn twee snippers van een veilingcatalogus voor een boekencollectie uit de tweede helft van de 18^e eeuw. Wellicht hadden de bewoners van het pand in de tweede helft van de 18^e eeuw interesse in de aangeboden, merendeels Franstalige literatuur en poëzie. Na afloop van de veiling was de catalogus alleen nog goed als toiletpapier en verdween zo in snippers de beerput in. De hoeveelheid vondstmateriaal is te gering om verder wat te zeggen over de gebruikers van de put. Op basis van het baksteenformaat komt de put uit de 17^e, 18^e of 19^e eeuw. Uit de put zijn geen gebruiksvoorwerpen gekomen maar de fragmenten van lakzegels die uit het grondmonster zijn gekomen wijzen er op dat de bewoners in ieder geval correspondentie voerden. Uit beide putten is een grote variatie aan zaden van groente, fruit, smaakmakers en bloemen gekomen.

In het midden van perceel 535 bevond zich een beerput gemaakt van een ingegraven ton. Door het ontbreken van vondsten kan de put niet gedateerd worden. Binnen het pand op perceel 535 werd in de zuidoosthoek een ronde waterput aangelegd. Uit de put zijn de fragmenten van in totaal vijftien schenk-

Afbeelding 6.5: fase 4 en 5 (16e - 19e eeuw).

kannen gekomen. De kannen van rood- en witbakkend aardewerk zijn afkomstig uit de aardewerkproductiecentra Bergen op Zoom, Oosterhout, Gouda en mogelijk Delft. Aan één van de kannen zat nog een metalen ketting waaraan de kan de put in werd gehesen. Geen van de kannen is nauwkeuriger te dateren dan in de 18e en de 19e eeuw. In de tweede helft van de 19e eeuw werd de put gedempt met beer, puin en huishoudelijk afval. Het aardewerk bestond uit fragmenten van diverse pannen, voorraadpotten, twee Delftsblauwe borden, één kopje, één schoteltje en twee deksels van theepotten. Een opvallende aardewerkvondst is een grote bokaalvormige vaas van Delftsblauw aardewerk met appliques in de vorm van vrouwenkopjes en guirlandes. In de put bevond zich geen gebruiksglas. Uit de put komen verder een imitatie-edelsteen van blauw glas, twee houten handborstels, een houten kuipje en het mondstuk van een blokfluit. Geen van de vondsten is in verband te brengen met de kaarsenmaker die rond 1832 in het pand woonde en werkte. Hoewel de hoeveelheid vondstmateriaal te gering is om met zekerheid wat te zeggen over de welvaart van de bewoners lijkt het hier om een familie van gemiddelde welvaart te gaan: ze beschikten niet over zeer luxe vaatwerk maar hadden kennelijk wel voldoende middelen om zich siervazen en instrumenten te veroorloven.

Eén beerput lag voor perceel 535 in de steeg. Waarschijnlijk was de put als waterput gebouwd. Uit de put komen een parfumflesje en een kelkglas uit de eerste helft van de 19e eeuw. Wellicht bevond deze beerput zich in een uitbouw in de steeg omdat de krappe woning op perceel 535 (6x3,5m) geen ruimte bood.

6.2 Beantwoording onderzoeksvragen

6.2.1 Romeinse tijd

Liggen er (delen van) een boerenerven uit de Romeinse tijd in het plangebied? Hoe zag de indeling van het erf en of de erop staande gebouwen eruit?

Het onderzoek heeft geen sporen en vondsten uit de Romeinse tijd opgeleverd.

Bestaat er een relatie tussen de erven en het verkavelingssysteem?

Niet van toepassing

Is er een grafveld of graven aanwezig? Zo ja, wat is de sexe, leeftijds, gezondheid en de sociaal-economische positie van de overledene(n) geweest?

Niet van toepassing

Welke methoden en technieken van waterbeheersing (door middel van de percelering, duikers, etcetera) zijn er gebezigd?

Niet van toepassing

Wat is de aard, omvang, diversiteit, locatiekeuze en betekenis van diverse off-site elementen zoals kuilenclusters en kringgreppels?

Niet van toepassing.

6.2.2 Prestedelijke en Vroegstedelijke nederzetting

Waaruit bestaat de infrastructuur van de pre-stedelijke en vroeg-stedelijke nederzetting? Hoe sluit deze aan op de infrastructuur in het buitengebied?

Bij het onderzoek zijn geen infrastructuur-elementen uit de pre-stedelijke en vroeg-stedelijke periode aangetroffen.

Zijn er aanwijzingen dat belangrijke wegen in het pre- of vroegstedelijk gebied aansluiten op de lanen in het buitengebied die leidden naar kasteelcomplexen?

Niet van toepassing.

Zijn er sporen van agrarische percelering aanwezig?

Bij het onderzoek zijn geen sloten uit het pre-stedelijke verkavelingssysteem aangetroffen. Het kan worden aangenomen dat het plangebied door de zeer geringe breedte binnen één perceel viel. Elders langs de Westvest zijn wel sloten uit het verkavelingssysteem aangetroffen.

Hoe zag het landschap er in het prestedelijke en vroegstedelijke fase uit?

Bij het onderzoek zijn geen contexten aangetroffen die hier licht op kunnen werpen.

6.2.3 Relatie stad Delft met de omringende omgeving

Welke verbindingen had de vroeg-stedelijke nederzetting met het omringende gebied aan de westzijde, waar lagen de verbindingswegen voor de aanleg van de gracht en hoe waren ze geconstrueerd?

Niet van toepassing: uit het onderzoek is gebleken dat de Poppensteeg pas na de 14^e eeuw is ontstaan.

6.2.4 Perceelontwikkeling in de binnenstad

Wat is de maatvoering van de agrarische percelering aan de westzijde van Delft?

Niet van toepassing: bij het onderzoek zijn geen greppels van de percelering aangetroffen.

Wat is de maatvoering van de (vroeg-)stedelijke percelering aan de westzijde van Delft?

Niet van toepassing: bij het onderzoek zijn geen greppels van de percelering aangetroffen.

In hoeverre sluit de (vroeg-)stedelijke percelering aan op de agrarische percelering, of is er sprake van een compleet nieuwe landverdeling?

Niet van toepassing: bij het onderzoek zijn geen greppels van de percelering aangetroffen.

Wanneer vindt er een verdere opsplitsing plaats in individuele huiskavels, en in welke vorm gebeurt dit?

In de 14^e eeuw wordt het perceel met een dwarsgreppel in tweeën gedeeld. Het westelijke deel van het perceel, aan de kant van de stadswal, was geen huiskavel. Het oostelijke deel hoorde mogelijk bij het perceel oude Delft 65.

6.2.5 Bebouwing

Stond er bebouwing op deze plek? Wanneer is deze bebouwing ontstaan? Gaat het daarbij om steenbouw of om houtskeletbouw op een stenen fundering?

In de 15^e eeuw werd de Poppesteeg van het perceel afgescheiden door een muur. Het is niet duidelijk of de muur onderdeel is geweest van een gebouw. Vanaf de 16^e eeuw werden langs de steeg kleine woningen en werkruimten opgericht.

Is de bebouwing na de stadsbrand hersteld en zo ja, werd er gebruik gemaakt van de oude funderingen? Vanaf wanneer dateert deze bebouwing? Wanneer is dat gebouw gesloopt?

Bij het onderzoek zijn geen resten aangetroffen van bebouwing van voor de stadsbrand.

Wat waren de afmetingen van de bebouwing in de verschillende fasen?

De woningen en werkruimten langs de Poppesteeg hadden, blijkens de kadasterkaart van 1832, in de 19^e eeuw vloeroppervlaktes tussen de 23 en de 91 m². Het onderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor meerdere generaties gebouwen langs de Poppesteeg.

Waren er vloeren in het gebouw aanwezig? Waaruit bestonden deze? Werden de vloeren een of meerdere malen opgehoogd? Zo ja, op welk niveau lagen de vloeren in welke periode? Waar lag de haard in huis? Is deze in de loop van de tijd verplaatst? Waar naartoe?

Bij het onderzoek zijn geen vloeren of haarden aangetroffen.

6.2.6 Omvang, spreiding en karakter van ambachtelijke activiteiten

Kan er op basis van in de stadsbuitengracht gestort afval een indicatie worden gegeven waar welke ambachtelijke activiteiten werden vervuld?

Niet van toepassing. Het plangebied bevond zich niet aan de stadsgracht.

6.2.7 Materiële cultuur van de stad door de eeuwen heen

Weerspiegelt het afval in kuilen, greppels en beerputten economische activiteiten die op de percelen werden beoefend?

De resten van hop die zijn gevonden in een 14^e eeuwse mestkuil en een 16^e en 17^e eeuwse beerput wijzen op de aanwezigheid van brouwers op het perceel of de omliggende percelen. Uit historische bronnen is bekend dat op verschillende percelen in het blok brouwers waren gevestigd.

Weerspiegelt het afval in kuilen, greppels en beerputten de sociale of economische positie van de bewoners die op de percelen woonden?

Slecht uit één beerput zijn voorwerpen gekomen die de sociale status van de bewoners weerspiegelen: uit beerput S21 komen vier luxe glazen voorwerpen die op welvarende bewoners wijzen.

Bestaat er een relatie tussen de dump van afval in de beerputten en de aanwezigheid van bepaalde ambachten?

Zie het antwoord op eerste vraag materiële cultuur door de eeuwen heen.

6.2.8 Verdedigingswerken

Wanneer heeft Delft een begin gemaakt met de aanleg van een stadsbuitengracht, stadswal, stadspoorten en waltorens? Werden al deze elementen gelijktijdig aangebracht of is er sprake van gefaseerde toevoegingen? Waar lagen deze verdedigingswerken?

De keermuur aan de binnenzijde werd in de 15^e eeuw aangelegd. vermoedelijk moest al later in de 15^e eeuw een nieuwe keermuur worden aangelegd.

Hoe rigoureuus zijn de sloopplannen van Aelbrecht van Beieren van 1359 uitgevoerd?

Niet van toepassing. Bij het onderzoek zijn geen resten van de stadswal van voor 1359 aangetroffen.

Hoe snel zijn de verdedigingswerken na 1394 weer hersteld? Werden ze op dezelfde plek aangelegd of zijn er veranderingen aangebracht in de ligging van het verdedigingssysteem?

Niet van toepassing. Bij het onderzoek zijn geen resten van de stadswal van voor 1359 aangetroffen.

Hoe zagen de middeleeuwse verdedigingswerken er uit en op welke wijze waren ze geconstrueerd?

Niet van toepassing. Bij het onderzoek zijn geen resten van de stadswal van voor 1359 aangetroffen.

Bibliografie

Gebruikte afkortingen:

DAR	<i>Delftse Archeologische Rapporten</i>
RDMZ RV	<i>Rijksdienst voor Monumentenzorg Restauratie Vademecum</i>

Baart, J., 1977: *Opgravingen in Amsterdam*.

Bartels, M., 1999: *Steden in scherven, vondsten uit beerputten uit Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle/Amersfoort.

Berends, G., 1989: Baksteen in Nederland in de middeleeuwen, *RDMZ RV* 1989, 15-11.

Bult, E.J., 1992a: Archeologische kroniek van Delft 1990 – juni 1991, *Delfia Batavorum Jaarboek* 1991.

Bult, E.J., 1992b: *IHE Delft bloeit op een beerput. Archeologisch onderzoek tussen de Oude Delft en de Westvest*, Delft.

Bult, E.J., 1996: Westvest 11, archeologische kroniek van Delft juni 1994 – december 1994, *Delfia Batavorum Jaarboek* 1995.

Bult, E.J., 2009: *Programma van eisen archeologisch onderzoek Gemeente Delft, Poppesteeg noordzijde*, Delft.

Clevis, H., 2007: *Opgeruimd staat netjes. Keukengoed en tafelgerei van een bouwhuis van de kranenburg (1840-1865)*, Zwolle.

Goubitz, O., C. van Driel-Murray & W. Groenman-van Waateringe, 2001/2007: *Stepping through time. Archaeological footwear from prehistoric times until 1800*, Zwolle.

Groeneweg, G., 1992: *Bergen op Zooms aardewerk*, Waalre.

Groenman-van Waateringe, W., 1970: Pre- en (proto)historisch schoeisel uit Drenthe, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 88.

Haften, C.J., van, 1987: *Nieuwe Langedijk Delft. Bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van de panden 22 t/m 28*, Delft.

Henkes, H.E., 1994: Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300 – 1800, *Rotterdam papers* 9.

Hollestelle, J., 1961: *De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560*, Assen.

Houtzager, H.L., e.a., 1997: *De Kaart Figuratief van Delft*, Delft.

- Kleij, P., 1995: Oosterhouts aardewerk, in: Clevis, H. (red.): *Assembled articles 2 Symposium on medieval and post-medieval ceramics Antwerpen 25 en 26 January 1995*, Zwolle.
- Kuile, E.H., ter, 1937: Baksteenformaten in Zuid-Holland tot het midden van de 16^e eeuw, in: *Oudheidkundig jaarboek 6*, 96-99.
- Krogt, P.V.D., 2000: *Straatnamen van Delft*, Delft.
- Langendijk, C.A. & H.F. Boon, 1999: Vingerhoeden en naairingen uit de Amsterdamse bodem. Productietechnieken vanaf de Late Middeleeuwen, *AWN-reeks no. 2*.
- Liere, W.J. van, 1948: *De bodemgesteldheid van het Westland. (Verslagen van landbouwkundige onderzoeken 54.6)*, 's-Gravenhage.
- Meulen, A. van der & P. Smeele 2002: Delftse pottenbakkers na 1675. Van Pieter Vermeulen tot Johannes Renaud, in: *Vormen uit Vuur nr. 179*.
- Meulen, J., van der, 2003: *Goudse pijpenmakers en hun merken*, Gouda.
- Ostkamp, S., e.a., 2009: Vijfhonderd jaar materiele cultuur aan de Venlose Maasboulevard, in: H.M. van der Velde, e.a. (red.): *Venlo aan de Maas, van vicus tot stad*, Amersfoort.
- Thijssen, J.R., 1993: 'Engelse' industriële keramiek. In: J.J. Lenting (red.): *Schans op de grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*.

Overzicht van afbeeldingen, tabellen & bijlagen

Afbeeldingen

Afbeelding 1.1 (blz. 7)
Locatie van het plangebied.

Afbeelding 2.1 (blz. 12)
De Poppesteeg het schilderij van de stadsbrand uit 1536.

Afbeelding 2.2 (blz. 13)
De Poppesteeg op de historische kaart van Guicciardini uit 1567.

Afbeelding 2.3 (blz. 14)
De Poppesteeg op de kaart Figuratief uit 1675.

Afbeelding 2.4 (blz. 15)
De Poppesteeg op de kadasterkaart van 1832 met de perceelsnummers.

Afbeelding 2.5 (blz. 16)
Allesporenkaart Westvest I I (1994), Westvest 7 I HE (1996) en Poppesteeg (2012).

Afbeelding 3.1 (blz. 19)
Het veldwerk.

Afbeelding 4.1 (blz. 21)
Alle aangetroffen muren en putten weergegeven op de kadasterkaart van 1832

Afbeelding 4.2 (blz. 22)
Muur S9, foto richting het westen.

Afbeelding 4.3 (blz. 23)
Muur S5 I, foto richting het westen..

Afbeelding 4.4 (blz. 24)
Beerput S1.

Afbeelding 4.5 (blz. 25)
Waterput S34 in de vierkante kuil.

Afbeelding 4.6 (blz. 25)
Coupe door de mestkuil S29.

Afbeelding 5.1 (blz. 32)
Twee bakpannen van roodbakkend aardewerk uit spoor 29. Schaal 1:4.

Afbeelding 5.2 (blz. 36)
Porseleinen bord, schotel en theekopje uit de 18^e eeuw (beerput 10). Schaal 1:2.

Afbeelding 5.3 (blz. 37)

Schaal 1:2. 1. Flesje van waldglas uit de 16e eeuw; 2. Vetro-a-fili beker uit de eerste helft van de 17e eeuw; 3. Een fragment van een geëmailleerde beker; Drie fragmenten van een melkglazen schaal uit de eerste helft van de 17e eeuw.

Afbeelding 5.4 (blz. 41)

Fragment van een blokfluit uit waterput S34.

Afbeelding 5.5 (blz. 41)

Voor- en achterzijde van de twee papierfragmenten. Schaal 1:2.

Afbeelding 5.6 (blz. 42)

Bovenleer van een schoen uit spoor 18. Foto: Marloes Rijkelijhuizen. Schaal 1:2.

Afbeelding 5.7 (blz. 44)

Vier ijzeren vorken. Schaal 1:2.

Afbeelding 6.1 (blz. 61)

Fase 2 (14^e eeuw).

Afbeelding 6.2 (blz. 62)

Fase 3 (15^e eeuw).

Afbeelding 6.3 (blz. 63)

Fase 3a (15^e eeuw).

Afbeelding 6.4 (blz. 64)

Fase 3b (15^e eeuw).

Afbeelding 6.5 (blz. 66)

Fase 4 en 5 (16^e - 19^e eeuw).

Tabellen

Tabel 4.1 (blz. 21)

Gemiddelde steenformaten en kleur van de gedocumenteerde muurdelen.

Tabel 5.1 (blz. 39)

Aardewerkvormen uit waterput S34

Bijlagen

Bijlage 4.1 (blz. 27)

Alle sporenkaart.

Bijlage 5.1 (blz. 47)

Deventer systeem

Bijlage 5.2 (blz. 49)

Aardewerkcatalogus waterput S34.

Bijlage 5.3 (blz. 51)

Botanisch onderzoek.

